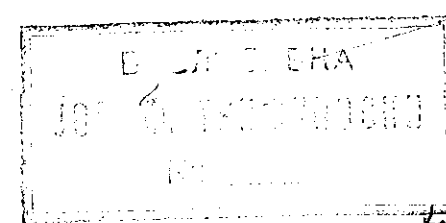

1. Filipović

Д-Р МИЛЕНКО С. ФИЛИПОВИЋ

2. Golo Brdo.

ГОЛО БРДО

БЕЛЕШКЕ О НАСЕЉИМА, ПОРЕКЛУ СТАНОВНИШТВА
НАРОДНОМ ЖИВОТУ И ОБИЧАЈИМА

Са 1 картом и 8 слика у тексту

С К О П Ј Е
Штампарија „Јужна Србија“, Кеј Краља Александра бр. 46
1940

DR

381

G5F47

ПРЕДГОВОР

О српском пределу Голом Брду писано је код нас тако мало да је тај крај у нашој научној књижевности једва и познат. То је стога што је Голо Брдо у Дебарској Области, где је турских времена ретко могао да доспе који научник, а после рата је највећи део Голог Брда припао Арбанији.

Тек погдегде може се и код наших писаца (Б. Нушић, Ј. Цвијић и др.) наћи по неки податак о Голом Брду, али нигде исцрпнијих обавештења. Понајвише обавештења изнео је о Голом Брду Јован Хаци-Васиљевић у својој књизи: Муслимани наше крви у Јужној Србији (друго издање, Београд 1924, с. 13-16). Нажалост, у његовим подацима има много грешака. Није имао разлога да село Јабланицу, које припада Дримколу, уброји у Голо Брдо: поред досељеника из голобрдског села Клења, у Јабланици има доста старинаца и досељеника с других страна. У свом опису Хаци Васиљевић помиње само она голобрдска села у којима има муслимана, те ни слика коју он даје о Голом Брду није потпуна.

Није ми био приступачан материјал који је из Дебарске Области објавио Панајот Ђиновски у руском часопису „Живая старина” IX, XII, XIII и XIV, где вероватно има података и о Голом Брду. Исто тако нису ми били приступачни ни списи неких бугарских писаца у којима има података о Голом Брду (Ст. Младенов, Ј. Иванов). Али, како сам могао да видим из цитата у делу проф. Сељишчева (А. М. Селищев: Славянское население в Албании, София 1931), ни они нису тачно обавештени и Србе муслимане сматрају Арбанасима. Код самог Сељишчева нема неких посебних обавештења о Голом Брду. Бугарски писац В. Кнчов изнео је статистичке податке и о голобрдским селима крајем 19 века. Он се је држао турске административне

поделе и ослањао на непоуздане изворе, па му бројни подаци нису потпуно верни, поред тога што у Голом Брду убраја нека черменичка и булчиска села, на пр. Сопот, Летим и др. Кичов је свакако употребљавао турске званичне изворе док помиње и село Сребреново, које већ одавна не постоји. Он га убраја у села предела Грика Маде (Голема Река), ма да је оно било у правом Голом Брду. Сем тога, он је целокупно словенско становништво Голог Брда огласио Бугарима.¹⁾ Никакве вредности немају подаци И. Јастребова, који је знао само за нека голобрдска села и сасвим неверно претставио бројне односе по конфесијама.²⁾ Због свега тога, решио сам се да објавим своје белешке о Голом Брду. Белешке стога што ми је под садањим приликама немогућно бавити се проучавањем читавог Голог Брда. А ево како је дошло до ових мојих бележака.

Године 1935 ја сам, поглавито уз новчану помоћ од Задужбине Саре и Васе Стојановића при Универзитету у Београду, организовао једну малу експедицију ради проучавања насеља, порекла становништва, народног живота и обичаја у Охридском Дримколу и у оном делу Дебарског Дримкола који је сада у саставу Струшког среза. Мени је пало у део да испитујем села Дебарског Дримкола. Том приликом посетио сам и ново село Лакаицу, које су основали Голобрђани и које је сада у саставу Дримколске општине Струшког среза. Тада сам добио доста података о Голобрђанима. Године 1937 ишао сам, уз помоћ из помених задужбина, да завршим прикупљање грађе за рад о Дебарском Дримколу. Тада сам посетио и сва три стара голобрдска села која су припала Југославији: Дренук, Цепишта и Отишане. Од људи из тих села који су одлазили раније у села на арбанашкој страни као и од људи родом из Клења, Стеблева, Себишта и др. села у арбанашком делу Голог Брда прикупио сам нешто података и о тим селима. Највише ми је у том помогао г. Владимир Исаковић, учитељ, родом из Стеблева а сада са службом у Скопљу.

¹⁾ *Василъ Кичовъ*: Македонија. Етнографија и статистика (Софија 1900) 260—262.

²⁾ *И. С. Јастребовъ*: Стара Сербја и Албанија. Споменик С. К. А. ХLI (Београд 1904) 122 — 123.

Потребно је да напоменем да су радом мојих сарадника и мојим 1935 и 1937 испитана сва насеља на левој страни Дрима од Струге до Дебра и прикупљена обилата грађа о народном животу и обичајима. Нажалост, није било могућности да се сви резултати тог рада објаве. Досада је објављена само монографија о Дебарском Дримколу.³⁾

Објављујући ове белешке, које треба да пруже макар и непотпуна обавештења о овом српском крају, захваљујем и на овом месту Управи Задужбине Саре и Васе Стојановића, која ми је новчаном помоћи омогућила путовање, и свима који су ме у раду помагали, а нарочито г. Владимиру Исаковићу, учитељу.

М. С. Ф.

³⁾ *Мил. С. Филиповић*: Дебарски Дримкол. Скопје 1939.

Г О Л О Б Р Д О

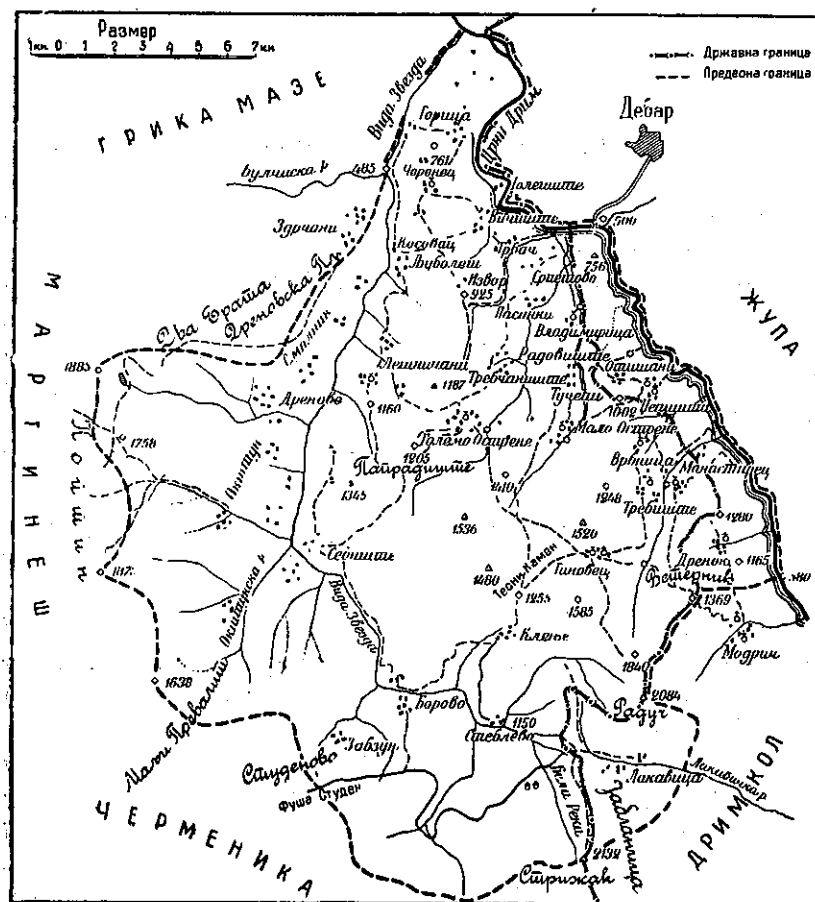
ПОЛОЖАЈ И ГРАНИЦЕ

Предео *Голо Брдо* или *Голобрдо* како то обично изговарају сами Голобрђани, данас подељен између Југославије и Арбаније, географски и етнолошки је саставни део Дебарске Области. Захвата углавном северни део планине Јабланице и њену подгорину на тој страни те слив реке Вида Звезде, која се ниже Дебра салива у Црни Дрим, с леве му стране.¹⁾

Источну границу Голог Брда према Дебарском Пољу и Жупи чини река Црни Дрим, и на тој је страни граница врло изразита. Почевши западно од вароши Дебра, граница иде уз Дрим све до близу села Модрича. Иако река, Дрим је овде ипак граница између разних предела, јер му је долина клисура, те су везе између предела и насеља на једној и другој страни незнатне. Ниже села Модрича граница оставља Црни Дрим. Ту настаје јужна граница према Дебарском Дримколу која кроз један до северно од виса Филипице излази на Сениште и на Ветерник (1369 м.) и онда у правцу према југозападу, преко Цера и Орлова Камена, на Радуч (2084 м). С Радуча силази према југу на Диви Костен крај реке Лакаице (или Јабланичке Реке) да се онда преко Незиреве Тумбе успне на Невестин Гроб под Стришком (2132 м). Одавде настаје јужна граница која иде у правцу према западу и северозападу. Најпре, идући од Невестина Гроба, до-

¹⁾ Вида Звезда извире као Бела Река испод Јабланице, у селу Стеблеву. Тече крај села Стеблева, кроз Борово, поред Себишта, кроз Окштун и поред Љуболеша, а код Горице се улива у Црни Дрим. Ниже Окштуна прима с леве стране малу Окштунску Реку, која долази испод Маљи Превалит, а ниже Здрчана прима, такође с леве стране, Булчиску Реку.

лази на Студеново, које је развође између Виде Звезде и Шкумбе, а уједно овде граница између Срба и Арбанаса.²⁾ Са Студенова иде граница на Маљи Превалит. Јужно од Студенова и Маљи Превалит је арбанашки предео Черме-

Карта Голог Брда

ника. Од Маљи Превалит настаје западна граница, која се одмах пење на планину Коптин, која дели од арбанашког краја Мартинеша. Од Коптина иде према североистоку дугачка коса Двабрата-Планина — Дреновска Планина. Та

²⁾ Мало поље Фуша Студен је у синору села Забзуна и, према томе, припада Голом Брду.

коса чини границу према Булчизи све до ушћа Булчиске Реке ниже Здрчана, а даље иде граница Видом Звездом до њена ушћа у Црни Дрим. На северу од Голог Брда је арбанашки предео Грика Мазе (Мал), уствари део Булчизе.

Ово су идеалне границе Голог Брда. Међутим, у вези с етничким променама, које су у њему извршене у новије време, дошло је и до извесних промена у схватању о границама Голог Брда. Како су у Голо Брдо надирали Арбанаси и поједина српска села постајала арбанашким, Срби из осталих села престајали су да поарбанашена села сматрају деловима Голог Брда. Тако су села Черенец, Горица и др. постала „Малесија“, а код Срба Голобрђана је „малесија“ било све што „не признаје цара“, сви Арбанаси према којима су турске власти биле немоћне. У тој Малесији су се разликовале *Грика Мале* (Мазе, Мал) и *Грика Вол* (Голема и Мала Река), које су захватале делове Голог Брда и предела на левој страни Виде Звезде.³⁾

Северни део Јабланице, северно од Радуча, заиста је више го и каменит предео, по чему је добио име, док је део јужно од Радуча великим делом и сада под шумама. У турско време читав је крај припадао Дебарском срезу и у његову саставу чинио једну малу административну јединицу, *кол*, чије је седиште (кула) било Тесни Камен⁴⁾ између Клења и Големог Острена; једино је село Дренок припадало Дебарском Дримколу, чија је кула била код Мерсимбегова хана (између села Пискупштине и Нереза).⁵⁾

Иако сразмерно мален предео, Голо Брдо ипак није једноставно, и дели се на два дела: *Голо Брдо* у ужем смислу или *Горно Голо Брдо* или *Планину* и *Рамну Гору* или *Долно Голо Брдо*. Право Голо Брдо је у јужном делу, више планински крај, а Рамна Гора је северни, нижи, део

³⁾ Све оно што није било „малесија“ било је „топалтија“. „Топалти“ је турски израз и значи овде: они који су под топом, под влашћу. Овим изразом не само да су називани крајеви и становништво мирно и потчињено султану, него је тај израз имао и шири смисао: покорни, неотпорни, нејуначки свет.

⁴⁾ Изговара се обично: Тесни камен.

⁵⁾ Опширније о „колу“ у мојој књизи „Дебарски Дримкол“ (Скопље 1939) 5-6.

ширег Голог Брда. Граница између та два дела иде између села Требишта (које је у Рамној Гори) и Дренка па на Тесни Камен и даље на планину изнад (јужно) Острена, а онда се преко Корбовца спушта у реку Виду Звезду и иде њом до под село Трново, тако да села Трново и Окштун, која су на левој страни Виде Звезде, спадају у Планину. На десној страни реке Виде Звезде Рамна Гора почиње са селом Косовцем, али у Лешничанима (који су ниже Косовца) се носи планинска ношња.

Најсеверније насеље у Голом Брду је Горица, велико и разбијено насеље. Неки наши писци говоре о „жупи“ Горици, али не дају никаква ближа обавештења.⁶⁾ Од Горице према северу настаје Дебарска Малесија, до Топољана.

Пошто је у православних Срба у селима Рамне Горе ношња иста као у Дебарском Пољу, а и иначе се Рамна Гора не разликује од Дебарског Поља у које се спушта, становници тих села се зову *Пољани*. Становници планинских села, Голог Брда у ужем смислу, зову се *Планинци*. Пољани и Планинци разликују се међу собом не само ношњом него и привредом, што је условљено различитим географским особинама Рамне Горе и правог Голог Брда. Планинци су веома слични дебарским Дримколцима и врло је вероватно да су Планина и Дебарски Дримкол некада чинили једну ужу заједницу, коју је пореметила административна подела.

Иако је читав крај припадао у турско време Дебарском срезу, ипак су Планинци више одлазили на пазар у Стругу, а Рамна Гора у Дебар. Али су се сви ипак осећали као једна целина, која је у односу према другим околним пределима била ендогама: са веома сродним Дримколом није било жељених веза.

Од голобрдских села припала су Југославији: Дренок, Цепишта и Отишани као и делови синора села Стеблева и Требишта. На стеблевском земљишту у Југославији је-

⁶⁾ *Ј. Хаџи Васиљевић*: Муслимани наше крви у Јужној Србији. (Београд 1924) 13; *Т. Смиљанић*: Debarški Poljani i Rekanci. Narodna Starina XIII (Zagreb 1934) 60; *В. С. Радовановић*: Дебарско Поље. Народна енциклопедија I 567.

дна група Стеблевчана засновала је ново планинско село Лакаицу, а на требишком се ствара ново насеље Манастирец.

Становници Голог Брда познати су изван свог краја под општим именом *Голобрђани* или *Голобрдци*. Д-р Тома Смиљанић их зове Голобрдци или Голобрждани.⁷⁾ Ја нисам имао прилике да чујем тај други облик међу самим Голобрђанима. Они се сами, као што је познато, деле на Планинце и Пољане. Међутим, становници предела источно од Дрима зову Голобрђане из Рамне Горе погрдним називом *Курти*, али тим именом зову они и Торбешу у Галичком срезу. Наиме, тим именом зову све оне који имају узречицу: естит, ести, есте (јест, да). Ту узречицу употребљавају у Рамној Гори и православни, али муслимани невероватно често.⁸⁾ Голобрђани враћају Реканцима на тај начин што их зову *Објало*. И за Голобрђане се може чути да их зову *Шојје*, али тим именом зову Голобрђани Дримколце, а особито Србе из струшке Малесије.⁹⁾

Док је још до пре неколико деценија било српских насеља и српског становништва и у пределима на југозападу, западу и северу од Голог Брда, данас је Голо Брдо на етничкој граници према Арбанасима, па већ и у њему има арбанашких насеља.¹⁰⁾ Српско становништво из Мата, Булчизе, Черменике и Мокре делом је прешло на ислам и поарбанашило се, а делом се је повлачило у крајеве даље на истоку: тако у Охридском и Дебарском Дримколу, у граду Дебру и др. има много српских родова из поменутих крајева. Т. Смиљанић мисли да су Мијаци, који сада живе око Ра-

⁷⁾ *Т. Смиљанић*: пом рад 59.

⁸⁾ У Горном Голом Брду чује се, као и у Дебарском Дримколу, узречица „уљуф“.

⁹⁾ Овде могу да изнесем и нека имена којима се Голобрђани служе у односу на Арбанасе. *Јуш*, *Јушчи* су за Планинце Арбанаси у крајевима западно од Елбасана, они Арбанаси од којих имају стоку под њесим. *Шпајчараџи* су становници предела Шпата, раније тајни а сада јавни хришћани. *Дал* или *Дале* су за Голобрђане хришћани (Цинцари) који стално живе у Музекји и не крећу са стоком. Има их много у Берату.

¹⁰⁾ Данас су предели Булчиза, Мартинеш, Черменика, Мат, Шпат (Доњи Полис) и Мокра (Горњи Полис) чисто арбанашки. Називи Горњи и Доњи Полис су у употреби у пределима даље на западу.

дике, некада становали на Јабланици, у Голом Брду, у Булчизи и код Елбасана.¹¹⁾ Занимљиво је да је у Голом Брду, као и у призренској Гори, процес исламизовања у турско време доста напредовао, али не и процес арбанашења; међутим, данас је процес исламизовања сасвим обустављен, али се у арбанашком делу врши намерно поарбанашивање не само муслиманског српског него и православног живља. Вида Звезда је углавном данас граница српског говора према Арбанасима. Једино је још село Дреново (Трново) на левој страни реке у ком се говори српски. Како се пак у овом крају врше брзе етничке промене и каква судбина чека наш живаљ у Арбанији, показује овај пример. Још до 1926 било је Срба у селу Деолану у Доњем Дебру, а те године су се иселили и последњи, и село Рбела је сада последње низ Црни Дрим у Дебарској Области у коме се још држи српски живаљ.

Арбанашки део Голог Брда улази сада у састав среза чије је седиште у Здрчану и који припада Дримском округу (префектура Дринит) са седиштем у Пишкопеји. Сви православни Срби у Голом Брду на арбанашкој страни чине сада једну парохију арбанашке православне цркве, и њихов свештеник, иако Србин по рођењу, Станко И. Којовски, сада у цркви мора да служи арбанашки. Седиште му је у селу Гиневцу.

О ПРОШЛОСТИ И О ПОРЕКЛУ СТАНОВНИШТВА

У писаним изворима из старијег времена, колико је мени познато, не помињу се ни Голо Брдо ни поједина његова села. Како нисам обишао сва његова насеља, нисам могао да утврдим ни да ли нема каквих других поузданих трагова од насеља из старијег доба. Несумњиво је, ипак, једно: Голо Брдо је у прошлости делило судбину Дебра, у чијој је непосредној близини. А о Дебру се зна да је у средњем веку имао бурну прошлост.

¹¹⁾ Т. Смиланић: Мијаци, Горна Река и Мавровско Поље. Српски етногр. зборник XXXV 38.

Први пут се помиње Дебар 1018 год., као место потчињено битољском епископу, али се већ 1107 помиње посебан дебарски епископ. Те, 1107, године заузели су Дебар од Византинца Нормани. Доцније је опет потпао под Грке, а од Грка је краљ Милутин освојио читаву Дебарску Област 1283.¹⁾ Вероватно је Голо Брдо пало под Турке тек падом Сретиграда и источног дела Скендербегове земље 1449.

На овом месту могу да изнесем нека народна предања. У Дебру и у ближој околини много се прича о косовском боју и о кнезу Лазару као и о Мојсу Големом, али се у планинским селима не зна за тога Мојса.²⁾

Значајно је да старије генерације нису знале за Скендербега, него су предања о њему донели печалбари који су радили по Арбанији и млађи људи који су учили школе, тако те сада неки говоре да је султан узео ову земљу од Скендербега. Иначе, муслимани у Џепиштима имају предање да је султан узео земљу од „рим-папе”. Нема ни песама о Скендербегу, ма да иначе имају много јуначких песама из старијег доба: о Краљевићу Марку, Стеви Васојевићу, Болном Дојчину (и много се прича о његову тобожњем гробу у Солуну), Милошу Обилићу, Ђури Добром Јунаку, Детету Голомешету, Детету Дукатинчету, Филипу Маџарину и др. Омиљена песма „Сорбин Добар Јунак” је локална и биће из новијег времена. Врло је занимљиво да је и у овом удаљеном крају Јанко Хуњади ушао у пословицу: кад виде кога отрцана, кажу му: „Си пропаднал како Јанко на Косово!”

У синору Стеблева (на арбанашкој страни) има Марков Камен на коме су, по народном схватању, отисци од шарчевих копита, а на вису Градишту је Маркова Добица (дубов забран).

Бавећи се 1937 ради проучавања у селу Модричу, у Дебарском Дримколу, имао сам прилике да чујем предање о неком давном исељавању из Модрича у Босну и у Итали-

¹⁾ К. Н. Косић: Наши нови градови на Југу (Београд 1922) 85; Народна енциклопедија I 565-566 (под: Дебар).

²⁾ Опширније о Мојсу, који је био Скендербегов савременик: Т. Смиланић: Debarski Poljani... 61; Dr. M. Šufflay: Srbi i Arbanasi (Beograd 1925) 133-134.

ју. Пошто ми је то предање изгледало сувише фантастично, питао сам за њега сваког старијег човека с којим сам се сусрео и разговарао, и сваки је знао за то предање. Знано се је за њега и у суседном голобрдском селу Дренку.

По томе предању, Модрич је некада био ниже свог данашњег места а ближе Дриму, на Заграду и Долном Селу. Прича се да су се стари становници тог села давно раселили, и то због Турака, па су они који су били имућнији отишли у Италију и у „Аустрију“, у Босну (у варош Модричу), а сиромашнији се доцније само померили навише да се склопе од пута и од уконачивања турских каравана. Модричани веле да у том исељавању није учествовало само њихово село него читав крај.

Случајно сам се ја бавио и проучавањем прошлости варошице Модриче у Босни где се је, по предању у Дримколу, отселио један део Дримколаца и тамо подигао цркву Успења Богородичина, коме је посвећена и једна црква у селу Модричу у Дримколу. Изгледа да су Дримколци самочули за ту Модричу те за њу везали предање о неком исељавању на север или северозапад. Варошица Модрича је старо насеље, које се под именом Модрич помиње већ у 14 веку (иза 1323), те је искључено да су је основали дримколски Модричани. У тој Модричи нема уопште православних српских родова који би били пореклом из дебарских крајева, али има доста родова цинцарског порекла од Битоља. Међутим, у околини Модриче има доста православних родова пореклом из Рашке и Косовско-Метохиске Области. Чли су то новији досељеници. Прва црква у Модричи саграђена је 1837 или коју годину раније и била је посвећена Покрову Богородичину, а тек нова црква, саграђена 1921, посвећена је Успењу Богородичину.

Иако је сигурно да се дримколски Модричани нису селили у босанску Модричу, ипак је вероватно да је било исељавања из ових крајева према северу и северозападу, у исто време када и према западу, у Италију, а могло је бити таквих исељавања и доцније, особито крајем 17 и почетком 18 века.

У тачност предања о сеоби у Италију не би требало ни сумњати, ма да би се могло помишљати да је такво преда-

ње настало под утицајем одлажења у печалбу, јер су раније многи одавде ишли на рад у Венецију. По предању, у Италију су избегли они који су били имућнији. Ти који су избегли у Италију сећали су се свог старог завичаја и међу собом прикупљали новац па га слали у Модрич цркви св. Богородице. Све до балканских ратова ова је црква добијала из неке вароши у Италији новаца, уља и свећа. Крсте Цацановић ми је казивао да је прилоге за ту сеоску цркву скупљао неки манастир св. Петра у Италији.

Међутим, не само у Модричу, који је данас у Дримколу а који је некада такође могао бити саставни део Голог Брда (Дебарски Дримкол је мала предеона целина од свега шест насеља и то име је добио тек у турско доба, а Голо Брдо је доста простран предео), него се и у Голом Брду прича о неком давном исељавању у Италију.

Поменуо сам да и у голобрдском селу Дренку знају за исељавање из Модрича. Од емиграната из села Стеблева, које је припало Арбанији, слушао сам ово. Станко Зрбовић из Стеблева радио је у Солуну с неким Талијанима. Кад им је он казао да је из Стеблева, онда је један од Талијана рекао да се то село не зове Стеблево него да му је старо име Сребреново. Станка је уверио у истинитост тога кад га је још упитао да ли у Стеблеву имају цркву св. Спаса и развалине које се зову Градиште, што му је Станко потврдио. Тада му је Талијан испричао да је на Градишту била кућа његових старих и да су се они одатле иселили у Италију. Да је у Сребренову заиста било некада село, доказ је и то што су многи Стеблевчани у турско време порез плаћали као да живе у селу Сребренову, чије се је име водило и даље по турским службеним списковима, иако је тог села давно нестало. Много одређеније предање о исељавању у Италију имају Себиштани. И Себиште је данас у Арбанији, али од емиграната Срба из тог села који сада живе у Скопљу слушао сам да је становништво из читавог Голог Брда и из суседних крајева, садашње дебарске Малисије, бежало у Италију, у време кад су пред Турцима морали да напусте утврђени град у селу Којовцима. Пред бегство закопали су своје благо, тобоже на месту које се зове Златно или Добро Удово. Један стари Себиштанац се је као печалбар са-

стајао у Солуну с радницима из Италије, који су му такође казивали да су пореклом из тог краја и да су им стари и у Италији били православне вере.

Таква и слична предава могу се чути и другде око Дебра и Охрида. Г. д-р Душан Недељковић, проф. унив. из Скопља, саопштио ми је да је у селу Локову на десној страни Црног Дрима (Струшки срез) такође слушао о неком давном исељавању у Италију. У селу Вевчанима у Охридском Дримколу (Струшки срез), као и у суседним селима, много сам слушао 1935 о Ђорђу Кастриотићу: кад је он бежао оцавде, тада је повео собом и народ. Том приликом, прича се, опустело је и село Октиси, чији су Вевчани били део. В. Кичов је пре четрдесет година забележио предање у Охриду да је, када су Турци заузимали тај град, 3.000 душа хришћана, заједно за властима побегло у Италију.³⁾

Ма колико ова предања изгледала невероватна, она ни су без историске основе, па чак наилазе на потврду и из саме Италије.

У нас се врло често поставља питање о веродостојности народних предања. Ово је један пример више како историска народна предања могу да садрже успомене на истините догађаје и да им се може и треба посветити пажња у случајевима када нема писаних вести. Разуме се, треба бити опрезан и примењивати строг критеријум.⁴⁾ Изнета предања говоре о Скендербегу, а он је заиста владао облашћу у којој се одржавају та предања и заиста је из Скендербегове земље било великог исељавања у Италију. Сам Скендербег, предвиђајући какав ће бити коначни исход његове борбе са Турцима, унапред је рачунао и са исељавањем људи из његове земље и старао се да их обезбеди. Тако је у уговору који су 4 октобра 1449 склопили Скендербег и Никола Дукађин са једне и Млечићи са друге стране уговорено, као

³⁾ В. Кичов: Македонија. Етнографија и статистика (Софија 1900) 17.

⁴⁾ Врло карактеристичан пример вредности народног предања забележио сам 1923 у Лепеници у Босни о досељавању становништва из Србије у времену после турског освојења Босне, а о томе говори 1530 и путописац Б. Курипешкић. Српски етнографски зборник XLIII 261-262

седми члан уговора, да ће Млетачка Република у својим земљама примити сву господу и поданике им, које би из њихових земаља Турци изагнали.⁵⁾ Већ до године, 1449, Турци су освојили знатан део Скендербегове земље с утврђеним Светиградом, и тада је свакако дошло до исељавања и до примене тог уговора.

У 15 и 16 веку се је знатан број Срба и Хрвата из приморских крајева иселио у Јужну Италију, а било их је доста и у Венецији. Под притиском од Турака и после коначног неуспеха Скендербегова отпора, и знатан део Арбанаса се иселио у Јужну Италију, где их има и данас у знатном броју. У тим сеобама је свакако учествовало и српско становништво Дебарске Области, која је била у Скендербеговој власти и у суседству Арбанаса и која је од Скендербегових земаља била Турцима нарочито на удару. Тако се је на пр. 1461 у области Отранта населило 60 Словена (Schiavoni) које је довео један Арбанас.⁶⁾ Да је међу Арбанасима који су прешли у Италију било и Срба у знатном броју, најбољи је доказ у томе што су арбанашке (тоскиске) насељенике у Калабрији, који тамо долазе од 15 века, звали Gallabardhenj, тј. Голобрђани, људи из Голог Брда.⁷⁾ Била је то несумњиво нека већа група Срба из Голог Брда, за које се не може знати да је у њему раније било Арбанаса, група која се је онда у Италији поарбанашила, будући заједно с већом групом Арбанаса, али задржала многе словенске елементе у језику.⁸⁾ Да су по Србима Голобрђанима звали Италијани и Арбанасе, то није ништа необично. Проф. М. Решетар

⁵⁾ Св. Новаковић: Законски споменици 288—289.

⁶⁾ Макушев: Итальянские архивы. Сборн. отд. русского яз. и слов. Акад. Н., т. VIII, стр. 73. Наведено према делу А. Селишев: Славянское население в Албании (Софија 1931) 68.

⁷⁾ К. Treimer (у критици књиге: N. Jokl: Linguistisch — kulturhistorische Untersuchungen aus dem Bereiche des Albanischen). Slavia III (Praha 1924) 447.

⁸⁾ Не смета ништа што су се Голобрђанима у Италији звали тоскиски досељеници: Голо Брдо је тачно према данашњој етничкој граници између Гега и Тоска, с источне јој стране. Пошто се ту ради о мешању Тоска и Срба из Голог Брда, очигледно је да уопште не може доћи у обзир никакво друго Голо Брдо него баш ово у Дебарској Области.

изнео је доста примера како су у Италији не само шири народни слојеви него и интелектуалци често замењивали тамо колонизоване Словене, Грке и Арбанасе једне с другима, нарочито Словене и Арбанасе, јер нису могли да разликују Арбанасе од Словена, пошто су обоји говорили језиком који они нису разумевали.⁹⁾ Решетар је показао да су данашње српскохрватске колоније у Јужној Италији пореклом од досељеника из Далмације, и то из Приморја међу Цетином и Неретвом,¹⁰⁾ али истиче и могућност да су уз Арбанасе из Северне Арбаније, који су били пре на удару Турцима него наше Приморје, ишли тада у Италију и Србохрвати из Северне Арбаније, којих је тада ту било много више него данас, и из Зете. Значајно је да и традиција у Италији везује уједно Арбанасе и Словене што њихове колоније у Јужној Италији доводи у везу с именом Ђ. Кастриота или Скендербега (1443-1468). Врло је вероватно, вели Решетар, да су прве сеобе почеле и пре Скендербега, пошто су Турци освојили Македонију, 1371. Досељавање Словена и Арбанаса у Јужну Италију било је поглавито после Скендербегове смрти.¹¹⁾ Пошто се зна да су у Италији неки Арбанаси називани и Голобрђанима и пошто се зна где је то Голо Брдо, онда претпоставке проф. Решетара добивају још већу предност. Према свему изложеноме, не може бити сумње да је у 15 веку било исељавања Срба и из дебарске области у Италију, и предања о томе код голобрдских сељака нису без стварне основе. Али је пресељавања Голобрђана у Италију било свакако и у позније време, и ти пресељеници су могли очувати све до наших дана сећање на Голо Брдо и слати прилоге цркви у Модричу.

Голо Брдо је под Турцима дуго чувало српски и хришћански карактер и у томе се је добро држало и пошто су већ бити обесрбљени крајеви на западу и северу од њега. Изгледа да је процес исламизовања у Голом Брду почео тек у 18 веку, што сведоче живе хришћанске традиције и

⁹⁾ *M. Rešetar: Die serbokroatischen Kolonien Südtaliens* (Wien 1911) 20-21, 26-28, 29, 38.

¹⁰⁾ Нав. дело 88-89.

¹¹⁾ Нав. дело 45-46.

код муслимана и многа општа и родовска предања, а за тим процесом је дошло и до поарбанашивања неких насеља.¹²⁾

Данас у Голом Брду има села уопште без хришћана, па и уопште без Срба. У неким од тих било је поуздано хришћана у 18 и 19 веку, као што сведоче помени многих посетилаца из тих села у манастиру св. Јована Бигорског. Према манастирској кодици, која је 1863 преписана наново, поред поклоника из Стеблева, Дренка, Отишана, Џешишта и других села у којима и данас има хришћана, било је много поклоника и из села Српетова, Извира, Вичишта и Головишта, која су сада чисто арбанашка, затим је било поклоника из Себишта, у ком је доскора било православних Срба, па из Радовишта које је сада чисто српско муслиманско село, из Косовца које је сада такође чисто муслиманско (али српско и арбанашко) село, па из Тучепа, у којима је 1937 била само још једна удовица хришћанка.¹³⁾

Изгледа да су први арбанашки досељеници у овом крају били католици или, како их овде зову, „латини“, па тек у Голом Брду примили ислам. Наиме, арбанашке становнике села Здрчана и Забзуна Срби зову Латинима. Ти су људи у односу према Србима били добри. И они су ишли у печалбу и бавили се изработом дасака. И они су страдали од злогласних пљачкаша из фисова Цамоваца и Џековаца у Вичишту и др. У селу Подгорцима у Охридском Дримколу има род Ђорговци, који су пре четири или пет колена због крви избегли из Здрчана. Имају предање да су били католици и немају породичну славу. И Стрезовци у истом селу, пореклом из Булчизе, мисле да су им преци били католици. Дебрани зову Латинима и Арбанасе муслимане из Топољана, Омежа, Зога, Стуше и Ковачице.

¹²⁾ Да је процес исламизовања почео тада, види се и из ових података: пре пет колена доспели су у село Подгорце у Охридском Дримколу преци од два рода који су били католици: један из Булчизе, а други из булчиског села Здрчана. Сада су у читавој Булчизи само муслимани.

¹³⁾ *Д-р Ђ. Милетић: Исторически и художествени паметници в манастира Св. Иванъ Бигоръ (Дебърско). Списание на Българската Академия на наукитъ XVI* (София 1918) 25, 29, 30.

Док је процес исламизовања доста напредовао, процес поарбанашивања ишао је тешко и у турско време. Голобрдски муслимани старинци су и по педесет година ишли са стоком у Арбанију, па не би научили арбанашки. И они су се, као и православни, одупирали арбанашким пљачкашима. Живели су у најбољој слози с православнима. Једино у Гиневцу, где је било хоџа, муслимани су били већ фанатизовани, и само су у том селу муслиманке скривале лице. Године 1908 власти су нагониле и у другим селима да се муслиманске жене крију, али без успеха.

Некада су на планину Јабланицу долазили са стоком *Власи (Цинцари)*. Прича се да су право да долазе на део планине који је између Стеблева и Јабланице, али у синору Стеблева, добили на овај начин: неки Влах учинио већу услугу султану, па га питали шта жели као награду, а он затражио „оне ливаде” на Јабланици и добио их.

Мајка старог попа Миленка из Стеблева, који сада живи у Лакаици, приповедала је да су они, Срби из Стеблева, ишли са стоком само до под шуму, а на „планини” били су сами Власи, који су ту планину сматрали својом имовином.

Две су верзије о одласку Влаха с овог дела Јабланице. По једној, повукли су се због арбанашких насиља. Једном, док су влашки чобани који су били на Осоју, Присоју и Кучеву музали стоку, наиђу Арбанаси из села Дорзе у Черменики. Ти Арбанаси отму једну овцу. Чобани јаве ћаји (ћехаји), који рекне: „Нека их. За једну нека не буде свађе”. Тако је рекао и кад су узели и другу овцу. А када су Дорзани дохватили и трећу овцу, онда ћаја сам затражи пушку и убије пљачкаша, па нареди својима да се одмах спреме и да крену. Отишли су на планину Петрино крај Преспанског Језера. По другој верзији, Власи су напустили овај део Јабланице пре неких 70—80 година, пошто су на суђењу у Цариграду изгубили некакав спор око те планине. Србе сељаче из Јабланице, Стеблева, Подгораца, Лабуништа, Вевчана и других голобрдских и дримколских села заступао је неки Дервиш из Подгораца, коме су за то платили по ведро масла од сваког сточарског стана.

У Стеблеву има више успомена на те Влахе: има место *Влашке Солишча*, у Доњој Поповици у Стеблеву била је *код понора* („ке тонит вода-на”) једна велика влашка *бачија*, а по Вишарици и сада има камених струга које су градили Власи.

Села у Голом Брду много су страдала од арбанашких пљачкаша из суседних предела, од качака и од кокошкара (како су звали оне који су вршили ситне крађе из потаје). Нарочито су страдала села у Рамној Гори. Поједина села су се бранила на познати начин: узимајући у службу Арбанасе као пољаке и сејмене. Села у планини су се и силом одупирала, особито Големо Острени, чији су се сви становници, и муслимани и православни, јуначки држали и борили с Арбанасима.¹⁴⁾ Стога је процес арбанашења допро према југу углавном само до Миреша, захвативши једино села око доњег тока Виде Звезде.

Предео је у прошлости много страдао и од куге. Прича се да је приликом једне куге било и велико расељавање у крајеве изван Голог Брда.

У време ратова за ослобођење Голо Брдо је много страдало како од Арбанаса тако и од покрета разних трупа. Године 1913 расељено је Стеблево и један део Стеблевчана заједно са селом Лакаицу. Године 1915 наши су образовали Голобрдски срез са седиштем у Требишту, и тада су се Сте-

¹⁴⁾ Од Себинштана сам слушао да су некада, пре више од сто година, и Срби из Галичника ишли у пљачку по Голом Брду и Малиесији. Тада се је по Голом Брду певало деци (да не плачу):

Молчи ми, синко, молчи,
От ће дојде Ђорђи Пуља,
Ће ти колит уше.

Ђорђе Пуља је био из Галичника. Од других (из Стеблева) сам такође слушао да су раније Срби Галичани ишли у пљачку међу Арбанасе, а потврде за ово сам добио и од самих старца у Галичнику. Потврде за ово нашао сам и у народном предању у Галичнику и Маврову: од Мавроваца сам слушао да су им стари ишли у пљачку чак до Солуна, а и Галичани и Тресончани су ишли у чете и дизали стоку од Малисора. У Галичнику причају да су некада мајке у Арбанији плашиле децу именом Ђорђа Пуљевског из Галичника и певале:

Нани љуљи, ћали вогле
Се по вине Ђорго Пуле.

блевчани вратили у село. Године 1915—1918 Голо Брдо је под бугарском окупацијом, и Бугари су многе муслимане из Голог Брда интернирали, јер су учествовали у качачкој акцији. Године 1918—1920 један део Голог Брда држе Талијани, а други ми. Године 1922 ми смо евакуисали већи део Голог Брда, који је припао Арбанији, и тада су многи православни Срби напустили своја села и прешли у Југославију. Тада је понова засељена Лакаица и тада су многи Голобрђани прешли у Скопље, где станују у новооснованој Дебар-мали.

И из наших голобрдских села снажно је исељавање. Хришћани се селе сада поглавито у Скопље (две породице из Дренка су отишле на Косово). Око пет муслиманских породица се иселило у Арбанију, а многе би хтеле да се иселе у Турску, али немају сретстава.

До ратова 1912—1918 било је снажно исељавање у Солун, куда су највише ишли у печалбу. Православни који су се населили у Солуну постали су тамо „горкомани“ (гркомани).

Пошто сам обишао само четири голобрдска села и испитао порекло становништва, тешко је рећи нешто о *порецку становништва* уопште.

По предању, села Стеблево и Дренк су основали сточари: прво су основали неки сточари из Магарева, а друго из Трнова (у Голом Брду). Пошто је данас Магарево цинцарско насеље, а пошто су оснивачи Дренка имали одећу сличну „влашкој“, мисли се да су и оснивачи тих села могли бити „Власи“, али то неће бити тачно, јер је Магарево првобитно било српско село, а голобрдско Трново је и данас. За село Борово, које је данас арбанашко, прича се да су га основали сточари Власи (Цинцари).

Оснивачи села се сматрају старинцима, а тако и они који су одавна у селу те се не зна да су им преци одакле дошли. Таквих има у селима на нашој страни 21 род са 129 породица (од којих су 10 родова са 61 породицом муслимани). Није испитано или је непознато порекло 10 родова са 15 породица (од којих су 2 рода са 4 породице муслимански).

Досељеници су поглавито долазили са севера и запада,

из крајева у које су продирали Арбанаси. Тако имају из Мати 2 рода са 5 породица и 1 род са 2 породице из Доњег Дебра. Овом струјању припадају сви православни досељеници из осталих голобрдских села (Стеблево, Клење, Себиште, Требиште, Гиневац, Којовци), а таквих има (не узимајући у обзир пресељавање Стеблевчана у Лакаицу) 10 родова са 19 породица. Међу муслиманима има претставника од осам родова (седам са по 1 породицом, а осми као пасторак у једној стариначкој породици) из других голобрдских села (Торбач, Тучепи, Требиште). Један муслимански род (1 породица) је дошао из Стушана (Арбанија).

Из села Лукова у суседном Дебарском Дримколу су 2 православна рода са 4 породице, а из Дебрце 1 род (1 породица). По један православни род је пореклом из околине Солуна (1 пор.) и околине Прилепа (6 пор.).

Међу муслиманима има један род (1 пор.) турског порекла из села Проваљеника и претставник једног турског рода из Коцака (пасторак у једној стариначкој породици).

Према томе, у четири села на нашој страни заступљено је 60 родова са 195 породица (од тога 23 муслиманска рода са 74 породице). Подаци из села у Арбанији нису потпуни и не могу се саставити у целину. Изнети су у белешкама о појединим селима, за свако село понаособ.

Ову слику о пореклу становништва у Голом Брду могу унеколико да употпуним подацима из Дебарског Дримкола, где сам нашао више родова који су пореклом из Голог Брда или им је Голо Брдо послужило као етапа у миграцији, а досељавање из Голог Брда у Дримкол почело је пре 150—180 година. У Дебарском Дримколу има 17 родова са 45 породица православних Срба (један је од њих био муслиманин до 1918) пореклом из села Дренка, Стеблева, Себишта, Клења и Требишта. Исто тако је знатан број досељеника из сада арбанашких крајева Мати, Мартинеша и др. Из Голог Брда су дошли у Дримкол и неколики родови пореклом из Црне Горе и Херцеговине, а то значи да у саставу становништва у арбанашком Голом Брду има родова пореклом из тих крајева. Тако су село Пискупштину у Дримколу основали досељеници из Стеблева, међу којима су Џутевци даљим пореклом из Херцеговине, а Грујићи из Подгорице. Грујићи имају и свој огранак који је заостао у Сте-

блеву и прешао на ислам. Истог порекла као ти Грујићи су православни Домазетовци те муслимански Шабовци и Асковци у Јабланици. У Луково су дошли из Голог Брда Богдановци, а даљом су старином од Новог Пазара.

НАСЕЉА

ОПИС ГОЛОБРДСКИХ СЕЛА У ЈУГОСЛАВИЈИ

Лакаица (Лакавица). — Село је у једном малом проширењу долине Лакаичке Реке, лево у страни изнад састава Лакаичке и Беличке Реке. Око села су потеси: Црвена Вода, Четири Извори, Черешне, Добравода, Ребор, Ђемија, Лалбијово (брдо). Два трапа се зову Добравода и Дервишов Трап. Око села су планине и брда: Радић или Радуч, Орлов Камен, Црни Камен, Камењар (некада зван Калкан), Горна Лакавица, Лопушник, Вишарица и др.

Све су куће — има их 15 — у групи. Станови се подижу око 1—1½ км даље узводно од села, обично на десној страни Лакаичке Реке. Гробље је на једном брежуљку изнад кућа. Сеоске славе су Преображење и летњи Св. Никола (9 маја по ст.).

Лакаица је била део синора голобрдског села Стеблева. Ту су Стеблевчани излазили лети са стоком на станове. Било би по осамдесет станова с обе стране реке, и ту би пасло до 12.000 оваца. Кад су морали на напусте Стеблево, онда се један део Срба Стеблевчана стално настанио у Лакаици, пошто су неко време провели у Јабланици. Тако је постало ово село, које захвата четвртину некадашњег синора села Стеблева, које је припало Арбанији. Први је пут Лакаица била засељена 1913 год. Године 1915 био је образован Голобрдски срез и присаједињен Србији, и тада су се сви из Лакаике вратили у Стеблево. Године 1920 ми смо евакуисали Голо Брдо, и тада се је један део Стеблевчана понова населио у Лакаици, док су многи други прешли у Скопље. Уз Стеблевчане су се населили и неки из Клења.

Пољовци. раније **Рајковци** (5 к., летњи Св. Никола), дошли су из Стеблева и верују да воде порекло од оснивача Стеблева.¹⁾ — **Коловићи** (1 к., летњи Св. Никола) су дошли из Стеблева, а старином су из Мата, одакле су им преци

¹⁾ Имају предање да су Стеблево засновали сточари, који су били дошли из Магарева. Дошле су три породице од којих воде порекло Рајковци, Стевовци и Ђерановци.

избегли због крвне освете. Старо им је презиме Мациновци. Има их и у Скопљу. — **Церковци-Цварковци** (3 к., летњи Св. Никола) су од Ђерановаца у Стеблеву. — **Бецековци** (1 к.) и **Ошчевовци** (1 к., летњи Св. Никола) су од Стевоваца у Стеблеву. — **Филоћевци** (1 к., Св. Петка 14 октобар и зимњи Никољдан) су дошли из Клења 1920 год. — **Милењковић** (1 к., летњи Св. Никола) је од Плаушковаца у Клењу. Домазет је међу Поповцима. Један од тог рода има у Скопљу. — **Дреовци-Андреовци** (1 к., Св. Петка и Ђурђевдан) су дошли из Себишта 1920 год.

Мазниковић (1 к., Св. Петка и зимски Никољдан), терзија по занимању, дошао је из Клења. С кућом је и у Јабланици, где проводи зиму, а само преко лета буде у Лакаици.

Дренок. — Село је амфитеатралног положаја, у изворној челенци Дреночке Реке, али на врло незгодну месту: услед живе регресивне ерозије ове кратке речице, лети суве, земљиште клизи те страдају и куће, услед чега се село постепено помера све навише. Услед тога створиле су се, нарочито код цркве, многе уселине и трапови (суве јаруге). Чесама (извора) има на више места: Маркоец, Пешоец, Ченголоец, Студенец (Пејкоец), Попова Чешма, Горупа. Њиве су већином око села, у близини кућа: Ливаишта, Иванешица, Пенчоа Рен, Извор, Маркоец, Сределок, Пив, Женска Вода, Строги, Пеарен (тј. Пејова Раван) Конопиште, Сеништа, Лбк, Урвиште, Качеица, Белица, Брегови, Журлов Камен, Ђуров Кутел. Шума (корија), поглавито храстова, већином је над селом: Ђираница, Горни Рид, Горна Плошт; под селом: Осој, Долни Присој, Долна Плош(ч), Гинови Добје, Дупен Камен, Сеништа. По поменутим шумама су и испаше, затим још на овим местима: Краста, Гура, Осојница, Плевништа. Једно место се зове Танасково Лозје, али у селу нема винограда.

Насеље је разређено, али куће појединих родова образују групе, махале, којих има више: Гађова, Орућова, Чижбанова, Гулиманова, Траћнова, Танаскова. Много је празних кућа. У селу сада има у свему 67 породица, све православних. Сеоска црква св. Атанасија, грађена 1889, је под селом (стара је била око 100 м ниже од садашње). Некада су и сеоске махале биле уз цркву, па су премештене навише, а већ прети велика опасност и самој цркви. Једно је гробље код цркве, а друго на месту Ридиштима. Црква слави 8 септембра (Госпођа), и тог дана се сеоски прислужује, а права сеоска слава је Ђурђевдан. Литија се носи на Спасовдан. Има на месту Смерки капела Св. Спас и око ње тада обилазе.

На Ридиштима је била капела Св. Ђорђа. И око старе сеске цркве било је гробље и пошто је црква премештена: место је сада „вакуфско“. Ниже кућа Гађоваца био је један гроб, по предању поповски, а изнад њихових кућа се такође често наилази на старе гробове. И другде по сеском синору има старих гробаља, али се ништа не зна о томе чија би била и из кога времена.

Опште је предање у селу и околини да су Дренук засновали неки сточари. У суседном селу Модричу прича се да су Дренчани дошли из села Дренова (Трнова) у оном делу Голуг Брда који је сада у Арбанији и да су се населили на месту где су дотада биле само колибе. У прилог овог тврђења наводи се и то да у Дренку нема дрена. Сада је поминуто село Дреново арбанашко, а доскора је у њему било и Срба. Сами Дренчани не знају ништа о досељењу њихових предака из Дренова, али имају предање да су село засновали неки сточари. Село су засновали три или четири породице, међу којима су били Трајановци, Гађовци, можда и Оручевци. Зна се да је село страдало од чуме и, доцније, од колере. Чума је владала, изгледа, крајем 18 века (упамтила ју је као девојка у Модричу баба попа Јована Трпеновића старог око 65 година).

Најстарији досељенички родови, оснивачи села, сматрају се старинцима у селу. То су на првом месту *Трајановци*, *Трановци* и *Танасковци*, заједничког порекла. Првих је 19, а других 4 породице. Служе Св. Ђорђа (26 новембра). Трајан и Танаско су били синовац и стриц.¹⁾ До старог Трајана, за кога се не зна одакле је био, броје шест појасева (генерација). — Старинцима се сматрају још и *Тодоровци* (1 породица, Св. Никола), *Мишановић* (1 кућа, Св. Никола), *Грујовци* или *Перчуковци* (2 куће, Св. Никола и Св. Ђорђе 26 новембра), *Гулимановци* (4 к., Св. Ђорђе 26 новембра), те *Гађовци* (11 к.), *Дукићи* (3 к.) и *Ђурић* (3 к.), који су један род (Св. Никола). Међу Гађовцима је од 1923 домазет Ђорђе од рода Гиноваца из Себишта. Крсто, прадед Гулимановаца, ишао је из Дренка у Мисир у печалбу.

Башовци (3 куће, Св. Ђорђе 26 новембра) су старином из Гиневца, одакле им се је доселио дед или прадед. У Гиневцу имају деленике муслимане, Башовце, с којима су се доскора посећивали о свадбама и сл. и који су им долазили о слави. — *Гугои* (1 кућа). Мисли се да су старином из се-

¹⁾ За Трајана се прича ово: стари Трајан остане удов са три ћерке. Ћерке нису могле да га служе и зато га наговоре да се ожени једном сиротом девојком, што он и учини, и с њом добије три сина: Танаска, Лазара и Јанкулу. Јанкула је после имао сина Трајана.

ла Гугова код Солуна. — *Чујевци* (1 кућа, сада Св. Никола, раније Св. Ђорђе, 26 новембра) су одавна у селу (најмање шест појасева), али не знају ништа о свом пореклу. — *Чижбановци* (4 куће, Св. Ђорђе 26 новембра). „Горни Чижбановци“, од којих више нема мушкараца, били су из некада српског а сада арбанашког села Извора (такође у Голуг Брду), а „Долни“ су непознатог порекла. — *Петановци* (2 куће, Св. Ђорђе 26 новембра) су дошли пре 100 година из дримколског Лукова, где их још има. — *Оручевићи* (2 куће, Св. Ђорђе 26 новембра). Дед Анђеле, родом из Радојежи или Макелара код Дебра, био је посинак у Биса Оручевића. — *Божиновци* (2 куће, Св. Ђорђе 26 новембра, по домазетству) су вероватно из Лукова (дед). — *Спанчевци* или *Кузмановци* (2 куће, Св. Никола и Св. Ђорђе 26 новембра) су дошли пре 60 година из Стеблева, где их још има као Спанчеваца. — *Стојковци* (1 кућа, Св. Петка и зимски Танасовдан). Дошао је пре рата од 1912 Трпко уз мајку удовицу из Требишта. А дед му Стојко био је из Дебрце, одакле је побегао у Дебар, пошто је убио спахију. Неки Дебарски ага населио га на свом чифлику. — *Драйовци* (1 кућа, летњи Св. Никола и Преображење). Александра Драповића довела је мајка из Стеблева, око 1920.

У новије време су изумрли Цунгулои, Бутиновци, Журловци, Николовци, Илијевци, Љушовци (од којих су неки отишли у Битољ).

Сви у селу преслављају Малу Госпођу и Св. Ђорђа, а Гађовци од старине и Св. Ђорђа 26 новембра.

Манастирец. — Један део синора великог голобрдског села Требишта припао је Југославији. То је онај део који се је између синора села Дренка и Цепишта провлачио, с обе стране реке Чрвенице, до Дрима. Државна граница прелази сада преко виси Црквиста (десно од Чрвенице) и преко Беле Воде (лево од Чрвенице); западно од Црквиста, у Арбанији, остаје брдо Градиште. То требишко земљиште које је припало Југославији претставља велики комплекс ситне шуме са врло мало обрађеног земљишта. Неке њиве и сада држе сељаци из Требишта. Само поред Дрима има нешто равног земљишта, а највише је њива било на овећој тераси која се зове Манастирец и по којој се сада читав тај Југословенски део требишког синора, на коме се ствара ново насеље, зове Манастирец.

Опште је предање у околини да је на овом месту био некада манастир. Од неких сам слушао да је тај манастир био посвећен Св. Илији. Прича се да је на месту Манастирцу некада било и село и да су биле још три цркве: Св. Богородица, Св. Арханђео и Св. Ђорђе. Једно брдашце (које

је на арбанашкој страни) и сада се зове Св. Илија, а изнад данашњег манастира је Попова Чешма. Недалеко од Манастирца је поменуто Црквиште. Прича се да су „Турци“ срушили манастир до темеља, да се не позна где је био, и камено корито с Попове Чешме однели џамији у Требиште. Још се прича да је код Попове Чешме био неки камен са натписом па га сакрили требишки муслимани, а још 1934 била је жива у Требишту једна баба муслиманка, чији је отац био поп у Манастирцу, и она је причала да зна где су закопане црквене утвари и иконе. На некадашње хришћанско становништво потсећа и име Ристџ (Ристово) Гумно, како се зове једно место испод садашњег манастира.

На Манастирцу нађено је међутим само једно копље (које је однео један сељак из Лукова) и наишло се на темеље неке зграде.

Крај пута био је раније само један хан, и место се доскора звало Требишки Хан. Хан је био до 1937 својина неких из Требишта, а сада је једног сељака из Модрича, који га издаје под закуп. Последњих година су око хана подигнуте неке зграде: општинска зграда, жандармериска станица, један жандармериски стан. Од 1933 године ово се место и званично зове Манастирец и сада се рачуна уз Дренук.

Од пре неколико година подиже се на тераси Манастирцу нов манастир, посвећен св. арханђелу Гаврилу. Подигнута је једна сиромашка кућа за монахе и подиже се црква са седам олтара. Иакс још није уређен, манастиру и цркви долази не само православни него и муслимански свет из околине, особито о манастирској слави.

Џеписшта (Жеписшта).¹⁾ — Насеље је у страни изнад Дри-ма, у врху долине једног кратког потока а испод висова Чрвенице, Големе и Мале Красте, који га сада деле од Арбаније. Махале су по косама. У селу је јако карсно врело Студенец, затим Извор у Петковској, Бероец у Ђиновској и Тушинец у Ђеовској мали. Њиве су око села и изнад села дуж државне границе, а на местима која се зову: Ливађе (у време бегова ту су биле ливаде), Бигор, Ледина, Равен, Ускула, Параспур (некада „манастирско“ земљиште), Садовик, Гаталица, Подбраненица, Прелози, Питулец. Пошто је „планина“ овог села припала Арбанији, оскудевају у испаша.

Насеље је разређено на махале, а у махалама су куће збијене. Муслиманска је махала Ђеовци, хришћанске су ма-

¹⁾ Јован Хаџи Васиљевић сматра (Муслимани... 15) да је облик Жеписшта погрешан. Такво схватање није оправдано, јер у читавој области око Дебра је развијена појава да се њ изговара као *же*, нарочито у изразима страног порекла. Није без интереса ни то да у Босни има река која се зове Жепа.

хале: Ковачка, Ђиновци, Марковци и Краста, а мешовита је махала Петковци. У селу имају 34 православне и 32 муслиманске, свега 66 породица. На коси Красти је православна црква, а муслимани имају у Ђеовској мали џамију. Православно гробље је код цркве, а муслиманско изван села, на Равни. Православни носе „крста“ у први петак по Ускрсу („Балклија“).

Прича се да су православни део насеља некада чиниле само четири куће, које су биле раштркане, и од те четири куће постале четири махале. Краста је тек у новије време насељена. Прича се да је село страдало од чуме и да су тада бежали у „требишки орман“ (требишку шуму), одакле су се вратили тек пошто је село оборано са два вола близанца. У селу је био и један чифлик, на коме су се чифчије често смењивале, али су се они у последње турско време почели да откупљују, тако да су се пред 1912 годину били готово сви откупили. Прича се да је на риду испод муслиманске махале била црква Преображење, и једна зараван се на тој коси сада зове Манастирец. После рата 1912 муслимани су раистурили видне знакове тог црквишта.²⁾ Године 1874 подигнута је садашња црква св. арханђела Михаила на месту где је дотада била црквица од плота. Цркву је зографисао Крсте Мискоф из Галичника, 1874. Џамију у селу подигла је нека богата муслиманка из Дебра, пошто сами сељани нису имали могућности. Из овог села су раније многи избегли, а у новије време су многи прешли у Скопље.

Православни. Старинцима се сматрају: *Трајковци* (6 породица, Св. Никола и Св. Арханђељ), *Трајовци* или *Блажевици* (3 пор., Св. Никола и Св. Арханђељ) и *Марковци* (6 пор.). — *Симоновци* (6 пор., Св. Арханђељ) су „скитници“: пореклом су од Прилепа, одакле су због Турака избегли. Били су у Добовјанима и у Модричу пре него што су дошли у Џеписшта. У ово село је дошао Никола, син Јанков, са својим сином Симоном, (чији је син Ристо имао 1937 год. 65 година). — *Ђиновци* (8 пор.) су избегли овамо из села Којоваца (Голо Брдо у Арбанији): дошао је овамо прадед Мијо. У Којовцима су славили Ђурђевдан, а овде славе Св. Арханђела а на Ђурђевдан само режу колач. — *Пејковци* (4 пор., Никољдан) су дошли из Мата пре више од 100 година. — *Стефановић* Стефан (1 к., Св. Никола и Св. Арханђељ), неиспитано.

²⁾ Прича се да је раније по муслиманским кућама било икона, нађених на манастиришту. Неки од Бајрамоваца чувао икону, па му је једном жена бачила у нужник. Отада му све ишло рђаво. Питао жену где је икона и свађао се с њом због иконе. А кад му је она рекла где је икона, он ју је извадио, опрао и однео у сеоску цркву.

Муслимани. По предању, од три брата воде порекло главни муслимански родови: *Јусуфовци* (4 пор.), *Бајрамовци* и *Селмановци* (14 пор.). У једној кући Јусуфоваца је Зија Мерсовић, доведен пре 15 година из Требишта. — Старинцима се сматрају и *Лимановци* (7 пор.). — *Колецовски* Алија (1 пор.). Дед му је дошао пре 80 година из Стушана (Арбанија), бежећи од крви. — *Љаџићовци* (2 пор.), непознато. — *Шабановци* (2 пор.) су досељени из непознатог места. — *Ибраимовић* Ризван (1 пор.) и *Ајдаровић* Сефедин (1 пор.) су родом из села Торбача, сада у Арбанији. Изумрли су у новије време Изеировци, који су били из Љури.

Отишани. — Две махале отишанске су у врху широке долине једног малог и кратког потока: Горна Мала или Варсовци и Долна Мала или Присој. У долини Мирешнице је место Јогленик, где је био чифлик (сада једна празна кућа), а код ушћа те речице је бивши чифлик Миреш. Висови у сеоском синору зову се: Старо Гумно, Врабич, Висока Кула. Њиве су на местима: Рецисте, Стара Њива, Мартиница, Булки, Гура, Рамни, Краста. Око села, нарочито на Врбичу и Красти, су ситне шуме, и ту су уједно и сеоске испаше (мера). У Отишанима су извори („кајнаци“): Гуштица и Стари Студенец. Пошто у селу нема довољно воде, нарочито не за наводњавање, купују воду из села М. Острена (у Арбанији), из реке Мирешнице.

Не узимајући у обзир поменуте чифлике, Јогленик (празан) и Миреш (с 1 кућом), Отишани су подељени на две, међу собом растављене махале, и куће су у њима на окупу, сем што су хришћани нешто издвојени. У свему има у Отишанима 46 породица, од којих су 43 муслиманске (једна у Мирешу), а три православне. Муслимани имају две џамије, у свакој махали по једну. Имају и два гробља: једно на Рамнима под школом, а друга испод Умишта, На Црков. Испод куће Јахимовића је врло велико православно гробље, обрастало већ у шуму.

Опште је предање да су Отишани били православно село и да домаћи муслимански родови у њему воде порекло од помуслимањених хришћана. Најбољи доказ за то је огромно православно гробље. Много се прича да су у селу биле три цркве, и та су црквишта сада у шумама: Св. Никола над селом, Св. Петка с гробљем на Старој Њиви и Мала Богородица изнад Долне Мале. Малобројни православни у селу и сада праве „мал панађур“ на Богородицу, а „голем панађур“ на Никољдан. Значајно је предање да су у православном гробљу сахрањени многи који су помрли од куге,

а уопште нема муслиманског кужног гробља, што значи да је помуслимањивање извршено после куге односно у новије време. Од православних у селу чуо сам да је село некада било велико и да би на ливади код цркве Св. Петке играло по четрдесет невеста, али кад је ударила чума, поморила их је и остале су само три. Постоји предање да сви муслимани у селу, уколико нису новији досељеници, воде порекло од три или четири брата. Неке православне породице су давно избегле у Солун.

Муслимани. Старинцима се сматрају: *Абазовци* и *Бајмановци* (14 пор.),¹⁾ *Џаферовци* и *Исмаиловци* с огранком *Мурашовцима* (9 пор.), *Минчовци* и *Вејсировци* (7 пор.), *Пајовци* (3 пор.), *Бајрамовци* (2 пор.), *Бакловци* (2 пор.). У кући Ајаза Ајазовића (Батмановци) је и Ајдар *Дураковић*, Турчин из Кодацика, дошао уз мајку пре 15 година, а у кући Бајрама Џаферовића (Џаферовци) пасторак му Емин Рифат *Еминовић*, који је дошао пре 20 година из Требишта уз мајку. Досељени су: *Имеровић* Незир (1 пор.) као домазет из Тучепа пре 20 година; *Торбач* Целадин (1 пор.) у Мирешу, пре 35 година из Торбача (Арбанија), *Џаферовић* Зејнел (1 пор.) пре 35 година као домазет из Торбача (Арбанија), *Јолџијевић* Салија (1 пор.) пре 30 година из Тупеча, од Јолџијеваца; *Фејзовић* Садик (1 пор.) такође из Тучепа (Фејзоски), пре 30 година као домазет; *Изовић* Ђазим (1 пор.), посрбљени Турчин, доведен пре 25 година из Проваљеника.

Православни. *Ђоровци* (3 пор. у једној кући, Св. Никола и Мала Богородица) сматрају се старинцима. Деле се на Јахимовиће (2 пор.) и Митровиће.

БЕЛЕШКЕ О ГОЛОБРДСКИМ СЕЛИМА У АРБАНИЈИ

Стеблево је велико насеље с мешовитим, муслиманским и православним становништвом, али у њему има сада око двадесетак српских православних породица. Причали су ми Стеблевчани да је на некој старој тапији за сеоску испашу било потписано седам хришћана и три муслимана из села. Ту тапију им је донео неки Дервиш из Подгораца коме су за то велики становни дали по два а мали по један котао масла. Дотада су планину држали Власи.

Стеблево граничи са дванаест других села. Некада је село било на Градишту. Пре ратова је у Стеблеву било 350 домова. Махале су у селу: Селска и Лешанска, подељене

¹⁾ Један од Абазоваца причао је скоро неким православним из Џеписшта да му је дед био хришћанин и да има још крст у атули у њиховој кући.

једним тришом (потоком). Те махале се опет деле на мање родошке михале: Рајкова, Гађова, Ђинова, Баушова, Ђерапош, Цинркова, Агушовска, Бедекова, Муратова, Кучукова, Петрова, Љиљовци и др.

У селу је црква св. Николе, а на брду западно од села рушевине цркве св. Спаса или Маркова Добица. Ту су и старо гробље и „вакуфска“ Којова Шума, храстова шума.¹⁾ Ту се је скупљао сабор на Преображење, када су долазили гости и из других села, и на Благовести. Код рушевина цркве св. Спаса је и гроб чувеног попа Анђела († 1902). Близу те цркве је већи крај који се зове Градиште-Граиште. Кроз њега пролази Бела Река. Источно од села је вода св. Недеља, а уз њу неколико букава. Извор се сматра лековитим, и на њему се болесници умивају недељом. Источно од тог извора је место Марков Камен: ту је извор од кога полази трап који иде кроз село.²⁾ Под Градиштем је било село Сребреново.³⁾

На југоистоку од села је крај Кучево, куда иду лети са стоком и подижу станове.

Сеоска слава је летњи Св. Никола, а крстоноше су ишле на Спасовдан.

Село је горело 1913, 1915 и 1920, па је то био главни узрок расељавању његовог православног становништва, које је сада већином у Скопљу, а један део је засновао ново село Лакаицу, у оном делу стеблевачког синора који је припао Југославији. Православних Стеблевчана има сада још у Дебру и у Битољу и око 10 породица у Солуну.

Прича се да су ово село засновале три породице сточара који су дошли из Магарева код Битоља. То су били: Рајковци, Стевовци и Ђераповци. Од њих и од других досељеника село се је намножило и многи после прешли на ислам. Данас је село Магарево цинцарско, али су поменути досељеници могли бити и Срби, које су истиснули Цинцари (у Магареву сам слушао да су у селу пре доласка Цинцара били Срби), као што су истиснули Србе и из Белице у Дрим-колу.

¹⁾ Талијани су 1919—1920 много исекли ту шуму.

²⁾ У трапу не буде воде по 5—6 година. Кад потече вода, верују да ће та година бити родна и да ће бити јевтиноћа.

³⁾ Село Сребреново не постоји одавна, иако га Кичов помиње као да постоји. Оно се у народу нарочито помиње у вези с предањем о исељавању у Италију. У читавом овом крају биле су у току последња два столећа велике етничке промене и померања села. Али у турски катастар („ћутук“ у Цариграду) те промене нису уношене, па су на пр. многи Стеблевчани плаћали порез као да живе у Сребренову. Исти је случај и у Себишту, које има своје Старо Село. То је највише доприносило да се чувају предања о старим селиштима.

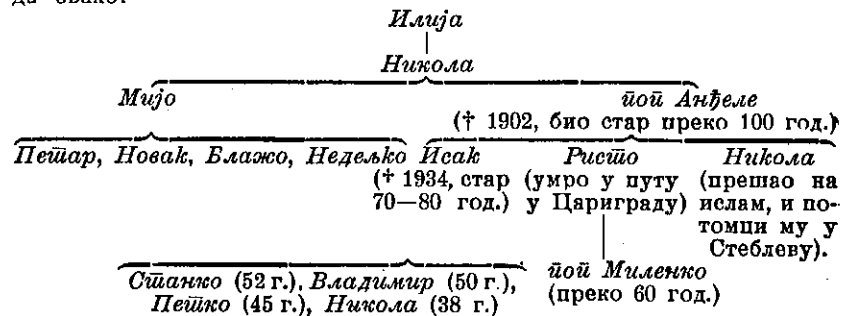
Данашњи род *Пойовци*, сада у Лакаици и у Скопљу, потомци су Рајковаца.¹⁾

Род *Мациновци* или *Кољовци* у Стеблеву пореклом су из Мартинеша: била их тамо два брата, од којих је један прешао на ислам, а други (пети предак 75-годишњег Трпка, који је сада у Скопљу) пребеглао у Стеблево да не би прешао на ислам. Славе летњег Св. Николу. Трпков дед имао је „на едно место“ (у задрузи) 35 душа. Задруга је имала 60 оваца, 400 коза, многе коње и волове. Старац Трпко сусрео се је једном приликом у Елбасану с једним Арбанасином туфекчијом, који је био потомак онога брата који је у Мати прешао на ислам.

У селу је био велики муслимански род *Петровци*, око 60 домова. Прича се да су, док су били хришћани, били богати и терали стоку на зимовиште у Арбанију. Кад су једном у пролеће дошли Турци да покупе целеп (таксу за испашу), настане свађа међу пастирима и заптијама. У свађи погине један заптија. Убицу, кршна младића, суд осудио на смрт. Наговарали га да пређе на ислам, али без успеха. Међутим, што није успело Турцима, пође за руком неком хришћанину Перу Кочи, и онај убица пређе на ислам и буде ослобођен. Кад је дошао у село, наговорио је и остале, и тако су сви Петровци прешли на ислам, али задржали своје старо родовско име.

У Стеблеву имају и муслимани *Грујовци*, који су пореклом из Подгорице у Црној Гори. Док им је баба била жива, до пре 70—80 година, увек је о летњем Св. Николи ишла и носила погачу Грујовцима у Пискупштини, чији су преци отишли из Стеблева и сачували православље. Од Грујоваца има и у Елбасану.¹⁾

¹⁾ Уколико знају порекло, њихова генеалогска таблица изгледа овако:

Стриц учитеља г. Владе Исаковића, Никола - Исмаил, прешао је на овај начин на ислам: отац му поп Анђеле дао га да учи занат код неких муслимана терзија, а они га премамили да промени веру.

¹⁾ Пок. Исак Поповић причао је својима: Исак и Ајдин Грујић били са стоком једног пролећа ниже Елбасана. На Ускрс пошао са

Од рода *Гиноваца* има у селу православних и муслиман.

Себиште, Себишча. — По Хаџи-Васиљевићу, село је имало око 800 становника, од којих су трећина били православни.¹⁾ У селу је, по мом сазнању, било 115 кућа муслимана и 45 кућа православних Срба, али су се они сви иселили, а у селу остали само муслимани, око 40 кућа свега, од којих се у неким (око 10 кућа Аловаца) говори арбанашки. Од православних из Себишта сада има 12 породица у Скопљу.

Некада је село Себиште било у подножју Маљи Превалит између села Забзуна и Окштуна, на пола пута између Дебра и Елбасана. Нису могли тамо да опстану, па су се преместили и раселили: отприлике једна половина их је прешла у данашње Себиште, а по једна четвртина у Забзун и у Преваљ. Ови сви у Забзуну и Преваљу су прешли доцније ипак на ислам и поарбанашили се. Место где је некад било село зове се Старо Село и тамо још стоји гробље.

Из Старог Села су прешли у данашње Себиште ови родови: *Пойовци* (Св. Петка, 14 октобра), *Дреовци* (Св. Петка), *Чалаковци*, *Пејовци*, *Прендовци*, *Свиларовци*, *Гиновци* (Св. Петка), *Карађиновци* и др. Међу њима су Чалаковци били врло угледан род. Из тог рода су дуго времена бивале ђефаџије у селу. Последњи је био Раде, који је умро пре неких 55 година. Пре Рада био је ђефаџија отац му Ђорђе, који је ту дужност обављао 30 година, а Ђорђев отац Ристо био је ђефаџија веома дуго: кажу, пуних 60 година. Раде је био кратко време ђефаџија, и отада су ту част преузели муслимани у селу. Чалаковци су били толико угледан род да је бег из Дебра, кад се женио Ђорђев син, послао вола као принос („нозба“) на свадбу. Пре неких стотину или више година неки од Чалаковаца су избегли у Котор у Боки, а исељавали су и у Кукуш и у Солун. Род *Ђоковци* су дошли у Себиште пре неких стотину година из Дренова. Раније су славили Св. Петку, а сада славе Св. Никољу.²⁾ Православни *Думановци* већином су се иселили давно у Атину, где су се прозвали Дусманис. Један од њих је био пре неколико година грчки министар морнарице. Од

Ајдином да узме сат који је био дао неком сачији у Елбасану на оправку. Како је дућан био затворен, пођу му до куће. Кад му је Ајдин казао одакле је и како се зове, сачија ће му рећи да су рођаци, да је он од Цветковаца и да су његови 100—150 година пре тога прешли у Елбасан. Сачија почасті Ајдина и за сваког члана у породици му дадне по једно црвено јаје.

¹⁾ Хаџи-Васиљевић: нав. дело 14.

²⁾ Пре неких 65 година, док се још ишло у печалбу у Скадар, враћали се неки кући баш на Никољдан. Како је река Рап код Елбасана била веома надошла, заветују се да ће њега славити, ако их св. Никола спасе. Тако је и било. Тако су и Карађиновци променили славу.

Думановаца има сада једна породица (Никола Младеновић) у селу Боровцу у Струшком срезу. Од Карађиноваца су се неки иселили раније у Улцињ, а после ратова су остали прешли у Скопље.

Муслимански родови у селу носе имена: *Чалаковци*, *Дукинци*, *Балоч*, *Дреовци* и др. Све су то огранци истоимених православних родова. Правог арбанашког порекла су једино *Аловци*, који су дошли из Мизе код Скадра, бежећи од „крви“. На више места сам слушао да се је један муслиманин из Себишта иселио у Солун и да је његов потомак бивши претседник републике Турске Кемал Ататурк. За време бугарске окупације, Бугари су многе муслимане из Себишта (јер су били качаци) отерали чак на Дунав. Године 1918 они су се само делимично вратили у село, а неки су се настанили у Скопљу и у Гостивару. Они што су остали у Скопљу станују под Гази-Бабом и већином су ашчије.

Клење. — Хаџи Васиљевић је нашао да је у том селу било 130 породица у око 100 кућа и било је да су под једним кровом заједно становали православни и муслимани. Муслимани у селу су јавно говорили да су им дедови били хришћани па прешли на ислам.¹⁾ У селу има и сада око 40 породица православних Срба. Многи су се из Клења давно иселили у дримколска села, како муслимани тако и православни. Становници села Кленоеца (47 пор.), Попееца (53 пор.) и Малкоеца (45 пор.) у Кичевији су сви пореклом из Клења.²⁾ Православни из овога села су од старине познати као путујуће терзије, па су се стога највише и расељавали. Клењско Поље (Тесникамен) је издељено, па један део припада Клењу, а други део Остренима.

У селу стоји црква св. Николе. На месту где је некада било село имају рушевине цркве св. Петке.

У селу су православни родови: *Ниновци*, *Мазниковци*, *Пљаушковци*, *Мирчевци*, *Будиновци*, *Филоћовци*, *Огњеновци*, *Бошковци*, (*Бушковци*) и др. Главни су муслимански родови: *Касовци*, *Ниновци* (огранак православних Ниноваца), *Димовци* и др.

Гиновец, Гиневец, Ђиновец. — Село је српско, али су у већини муслимани. Сеоска слава је (за православне) Св. Илија. Православних има око 40 породица. Главни су православни родови у селу: *Караџевци*, *Фиљковци*, *Трајовци*, *Ко-*

¹⁾ Хаџи Васиљевић: нав. дело 14.

²⁾ Т. Смиљанић: Кичевија. Српски етногр. зборник 21 450-451.

Јовци, Говедаровци. У Скопљу живи Риста Докчевић Филковски. Међу муслиманима су главни родови: *Башовци, Суљковци* и др. Поменути Којовци су из некадашњег српског села Којоваца крај Лешничана. *Марковци* су избегли из Бомова, сада чисто арбанашког села (на десној страни Црног Дрима, код Дебра).

Забзун, арбанашко село, има око 180—200 домова. Уз њега је заселак Ланга, такође арбанашки.

Борово, арбанашко село, око 100 домова. Има предање да су село били основали сточари Власи (Цинцари). Арбанаси ни сада не говоре чистим арбанашким језиком него мешају. Миљјана, мајка г. Јована Дамњановића Вичишког, предузимача у Скопљу, била је из Борова.

Окштун (арб. **Окшетин**), чисто муслиманско арбанашко село. Хаци-Васиљевић је сазнао да је у селу било хришћана још до пре осамдесет година, од којих су неки (Смиловци и Матевци) прешли у Дебар. У топографским и родовским именима много је српских облика, иако су се помуслимањени становници поарбанашили услед јаког додира с Арбанасима.¹⁾ Један арбанашки род (али српског имена и порекла), Стојковци, давао је лекаре за ране од пушке. Изнад села, на Каптину, имају развалине цркве св. Петке.

Дреново (Арбанаси га зову **Трнџ**) је сада чисто муслиманско село, и сви му становници већ знају арбанашки.

Смолник или **Смолница**, муслиманско село, али је до не давна у њему било и хришћана: 1922 био је у селу Мурат Тодори (чији је отац био још хришћанин, Тодор). У селу се говори српски, али сада већ и арбанашки. Има око 20 кућа.

Лешничани, сада српско муслиманско село с око 60 домова. Још око 1830—1840 у селу је било око 20 православних српских кућа, којима је био свештеник поп Анђелко из Стеблева (умро 1902 у 90 години живота).²⁾ Још стоји у селу црква у којој је служио поп Анђелко, а на Задушнице муслиманске жене и сада одлазе на гробље и деле за душе. По Хаци-Васиљевићу, црква је била посвећена св. Атанасију, и уочи Св. Атанасија свака кућа носила је до балканског

¹⁾ *Хаци Васиљевић*: на озн. месту.

²⁾ Нав. дело 15. — Мени су рођаци пок. попа Анђелка казивали да је имао преко 100 година кад је умро.

рата на то место (где, по њему, цркве више нема) по један хлеб нарочито мешен за то и раздавали сиротињи.¹⁾ Рушевине цркве и сада постоје. Уз Лешничане је махала *Којовци*. Ни ту нема хришћана него само муслимани Којовци. Православни Којовци су прешли у Гиновец. Последње жене хришћанке из Лешничана и Којоваца прешле су биле у Стеблево и ту умрле код родбине.

Големо Острене. — Док је у време кад је Хаци-Васиљевић прикупљао податке у овоме селу још било 28 православних домова, последњих година се тај број смањило на три па на један, а 1937 већ у селу није било ни једне православне куће. Муслиманских српских домова има око 200. Две од православних породица из овог села живе сада у Скопљу (Остренски).

У селу је била црква Успење Св. Богородице. Муслимани и сада празнују тог дана и примају госте из других села, који им долазе већ увече уочи Велике Госпође.

Мало Острене је и данас мешовито село: има око 150 муслиманских и око 10 православних домова са црквом која слави о Малој Госпођи. Сви су Срби. Православни род *Јаковци* је пореклом из села Косовца, већ поарбанашеног. Између Г. и М. Острена било је село Заборје, чије се је становништво потпуно раселило. Сада су у Солуну и у Бугарској.

Требиште, Требишће је велико село: има око 700—800 домова, али само 4 или 5 православних. За време док је читаво Голо Брдо било у саставу данашње Краљевине Југославије, у Требишту је било седиште Голобрдског среза. У селу се и сада говори само српски, али сада ради у селу арбанашка школа с више учитељских снага и више муслиманских младића из села школовано је у иностранству. Хришћанске куће у селу су на месту На Чифлик. Постоји место Црквиште, Црков, са православним гробљем, крај саме државне границе. Последњих година муслимани уклањају знакове с хришћанских гробова. Поред имена места у селу које је забележио Јован Х. Васиљевић (Рамна Гора, Бела Вода, Острен, Пресека, Радичево Гумно, Нејновешница, Ветерник, Јастребац, Суа Река),²⁾ могу навести и ова: Којоска Бука, Трештица, Гари, Кољов Вир, Торец (чешма), Вранел, Царевац, Метџ (Метова) Рџн. Један део требишког синора припао је Југославији (в. опис Манастирца).

¹⁾ Нав. дело 43.

²⁾ Нав. дело 15.

Прича се да је Требиште некада било чисто православно село. Кад је у село дошао неки Грк владику, хришћани не хтедну да га приме на коњак, него га прими неки од малобројних муслимана у селу. Одлазећи из села, владику је проклео село: да у њему убудуће буде муслимана колико је тада било хришћана, а хришћана да буде колико је тада било муслимана. На тај начин објашњава се прелазак Требиштана на ислам. А пошто су већ прешли, када је умро неко у село, позвали хоћу да га сахрани. Хоца није умео да каже више него: Бу ђун бириси, јарн еписи (данас једнога, а сутра све)! Толико је био научио.

Пасинки, Пасинке. — Доскора је село било чисто православно. Сада у њему има 11 домова православних а шест домова муслиманских Срба. Раније је у селу било око 90 кућа православних Срба. У прошлом веку је уништена махала Којчиновци (60 кућа), и сви су се њени становници раселили. Исељених православних Срба из Пасинака има у Дебру, Скопљу, по Грчкој, Бугарској и др. У селу је црква посвећена св. Јовану Милостивом (12 нов. по ст.).

Од православних у селу: *Новаковци* (1 к. у селу, а има их и у Скопљу; св. Јован Милостиви) су пореклом негде из „Арнаутлука”; *Буцовци* (4 к., Бурђевдан), вероватно да су и они из „Арнаутлука”; *Тановци* (2 к., св. Јован Милостиви) и *Шапчевци* (3 к., св. Јован Милостиви). Недавно се је у Пасинке преселио и последњи православни Србин из Г. Острена.

Српетоно, Серпетоно, чисто муслиманско српско и арбанашко село, око 150 становника¹⁾, међу којима се истичу *Цамовци*, велик род, чијих огранака има, осем у Српетоноу, још у Вичишту, Дебру и Голевушту (свега око 60-70 кућа).

Торбачи, Торбаче, Трбач, чисто српско муслиманско село, 176 становника.²⁾ У селу има једно место које зову Вакуф: стабла на њему нико не дира. Мало даље одатле је старо хришћанско гробље на ком још стоје плоче.

Извор (срп.) или **Извири** (арб.), сада чисто арбанашко село са свега две или три куће.

Село је добило име по многим изворима. Некада је село било чифлик. Била је у њему и православна црква. У Дебар и у Скопље су се иселили православни *Аговци*

¹⁾ Нав. дело 16.

²⁾ На ozn. месту.

(славе мартидан, 11 новембра по ст.). У селу Доњим Мелничанима код Дебра има српски род Спасићи, који су ту дошли из Дебра а пореклом су из Извора у Буљчици.¹⁾ Биће то овај извор. Из овог села је био чувени разбојник Таф Извири.

Голешта или Голешта, мало чисто муслиманско село с око 10 кућа. Торбеши су, али говоре и арбанашки. Православни становници су се иселили из овог села пре него из Вичишта: било је то пре осамдесет година. У Дебру и у Скопљу има прав. род Голешки, пореклом из овог села, а и Митревци у селу Бањишту код Дебра су из Голешта.

Врбница или Врмица је чисто српско православно село. Има око 50-60 домова. Родови у селу зову се: Стојчеви, Мирчевци, Стефановци. Имају цркву и школу, сада арбанашку.

Тучепи. По Хаци-Васиљевићу, у селу су до 1912 били у већини православни.²⁾ Међутим, 1937 била је у селу само још једна удовица хришћанка. У селу су сада муслимански Срби, а последњи православни су се иселили у Дебар (на пр. род Тучепски) и у Битољ. У селу је била православна црква (св. Богородица?).

Владимирица, Ладимерица, Ладимирица, село у долини Мирешке Реке или Мирешице, на самој арбанашко-југословенској граници. Има око 150 домова муслиманских Срба. Некада је у селу била православна црква.

Радовиште, Радоешта, чисто српско муслиманско село с око 45 домова. Некада је у селу било хришћана, који су се иселили у Дебар (Секулићи, Радоешки-Наумовићи, Радоешки-Јаковљевићи, Чикеровци, Пржовци и др.). У селу је била православна црква св. Илија: стоје зидине од ње. — **Требчаниште,** мало српско село, махала уз Радоешту, сада без иједне хришћанске куће: хришћани су се раселили још за време Турака.

Вичишта, Вичишча, Вичишче, Горно и Долно, арбанашко село с око 20 домова. Заступљени су само фисови: *Памовци*, пореклом из Топољана, и *Цековици* из Зога (где има мајдан воденичног камена). У селу стоји хришћанско гробље. Некада је у селу била и црква св. Арханђела, заједничка за села Вичишта, Голешта и Радоешта. Неки крсто-

¹⁾ Т. Смиљанић: Мијаци, Горна Река и Мавровско Поље. Српски зборник XXXV 40.

²⁾ Ј. Хаци Васиљевић: на ozn. месту.

ви са гробља употребљени су за мост преко једне воде у селу. Т. Смиљанић саопштава да у дебарској цркви има икона пренетих из вичишке цркве и да је чувен био главар из тог села Дуко, чији су потомци прешли у Дебар.¹⁾ Трпко Ристић Мациноски (75 год.) из Стеблева, сада у Скопљу, радио је као печалбар са неким хришћанима из Вичишта у Солуну. Од тих је неки Ставре умро у Солуну, а неки Наум се стално настанио у Солуну. Од г. Јована Дамњановића Вичишког, предузимача из Скопља, сазнао сам ове појединости о насељавању Арбанаса у селу. Најпре су се по кулама око села били населили неки Арбанаси из суседних села. Кад је једном кроз село пролазио јуначки Дука из села Арбеле (Рбеле), уједе га псето. Тобоже због тога што је пас ујео таква јунака, Арбанаси убију двојицу или тројицу хришћана. Тада се умеша и дебарски Абдула-паша. Он намести топове у Конарима и одатле је гађао Вичишта. Том приликом једно топовско зрно однело је руку Билбу Вичишком који је седео у кући код огњишта. Ово је било повод расељавању Срба пре 75 година, после чега су Арбанаси напустили куле и скупили се у селу. Сем Вичишких, у Дебар су се иселили Секулићи, Сиљковићи и др.

Косовац (арбанашки: **Косовец**), сада чисто муслиманско село с око 30 српских и арбанашких домова. Ранији православни становници иселили су се у Дебар и село Бањште. Стоје остаци од православне цркве.

Љубелези или **Љуболеш**, село с око 40 кућа муслиманских Срба који већ говоре и арбанашки. Стоје зидине од старе цркве са гробљем.

Горица, велико арбанашко село, око 130 домова. Село је на левој страни Црног Дрима а на десној страни Виде Звезде, мало пре њена ушћа у Дрим. Око 50 кућа је на окупу, а остале су унаоколо у групама око појединих кула. Сви Арбанаси у селу су дошљаци из Зоге, Омежа и Зрчана.

Черенец, арбанашко село с око 30 домова.

ПРИВРЕДНЕ ПРИЛИКЕ

Сви су Голобрђани, како православни тако и муслимани, данас поглавито печалбари, а раније су живели од земљорадње и сточарства. У планини је сточарство било важ-

¹⁾ Т. Смиљанић: Debarski Poljani i Rekanci. Nar. starina XIII 67.

није, а у Рамној Гори земљорадња. У Рамној Гори је било и чифлика.

Према општинским статистичким подацима из 1937 год. било је у голобрдским селима у Југославији, без Лакаице, само 740 хектара плодног земљишта према 1390 хектара неплодног и 1993 хектара под шумом, али је то готово све ситна шума. Било је, дакле, само 17.9% од целокупне површине земљишта које је обрађивано. Пошто су услови за печалбу из дана у дан тежи, као један од главних аграрних проблема у Голом Брду поставља се питање повећања површина за гајење усева, поврћа и воћа на рачун необрађеног и „шумског“ тла.

Земљорадњом се баве сви и данас, па чак и они у Лакаици (1350 м.). Међутим, мало их је, бар у нашем делу Голог Брда, који сами производе толико жита да не морају да докупљују. У Дренку су свега две мање породице које не купују жито, а неки почну да га купују већ од Митровдана. У Цепиштима само једна православна и две муслиманске куће могу да издрже по читаву годину са својим житом. Лакаичани могу да издрже са својим житом до шест месеци, а за остало време се хране кукурузом који се купује. Овде да поменем да се рачуна да за једно челаде треба за годину дана просечно три до четири кила¹⁾ (168-224 оке) жита годишње.

Сеју се поглавито стрна жита и кукуруз. Стрна жита се не наводњавају и зато се зову општим именом „сушно“. Сеју се: раж, јечам, овас и пшеница, а уз њих и лећа (лешта) и уров (за пићу). „Ограда“ је њива. Где год је могуће наводњавање, и ако допушта клима, гаји се кукуруз. Али села оскудевају водом. Села Отишани и Цепишта купују воду из М. Острена (сада у Арбанији) и за употребу воде плаћају томе селу Отишани 8 а Цепишта 4 златне лире на годину. У Дренку се разводи вода из сеоског потока, али

¹⁾ Једно *кило* (арапска мера) рачуна се у већем делу Голог Брда 56 ока или 4 шиника (по 14 ока). Лакаичани рачунају једно кило два осмака „струшке мере“ по 35 ока (дакле: 1 кило = 70 ока). „Кило“ је уједно и мера за површину њива (тј. према количини семена).

село веома оскудева водом. Људи се помажу и тим да граде „лив“-ове или „штерне“ (цистерне): испод чесама копају се мањи басени у које се скупља вода. Пошто се ноћу накупи воде, пусти се сутрадан по њивама. У Требишту за пив веле „мочило“, што је уједно и успомена на гајење лана и конопље. У Дренку се једна њива зове Конопиште (а у суседном дримколском Модричу једна се зове Лениште). Више се лан и конопља не сеју.

Тек отскора се у Дренку гаји и кромпир („комбери“). У прво време звали су га „земско јаболко“, свакако под утицајем са стране (*potte de terre, Erdäpfel*). У Цепиштима се сеје и детелина.

Воћа има доста, те га и продају. Успевају крушке, јабуке, џанарике („сливи“), дуње, трешње, а много има само-никлих ораха, у нижим селима и кестена. У Отишанима и Цепиштима има и винограда. Од грозђа и од „сливи“ праве и ракију.

Сточарство је некада код Планинаца било главно, а у Рамној Гори важно занимање. У Рамној Гори је сточарство веома опало, а његово је опадање било од рђавих последица и по земљорадњу, јер су њиве већином врло слабе и захтевају да се гноје, а то људи више не могу. Највише стоке у Цепиштима има један муслиманин: свега 30 брава, две куће имају по 15, а остали по 5-10. У Дренку је некада било људи који су имали доста стоке. Помињу се неки Бисо и Дуко који су имали по 200-300 брава и под селом а близу Дрима имали „кошаре“, где су зими држали стоку. Год. 1937 у читавом Дренку било је само 490 оваца и коза. У Стеблеву је било некада најмање 20.000 глава стоке (а било је 350 кућа.)

Према општинским статистичким подацима од 31 марта 1937 у селима Дренку, Цепиштима и Отишанима (с Мирешом) било је од стоке:

коња	35	оваца	599
магаради	91	коза	420
говеда	226	свиња	32

У тим селима су биле свега 172 породице (од којих 96 православних). Кад се упореди број глава стоке с бројем до-

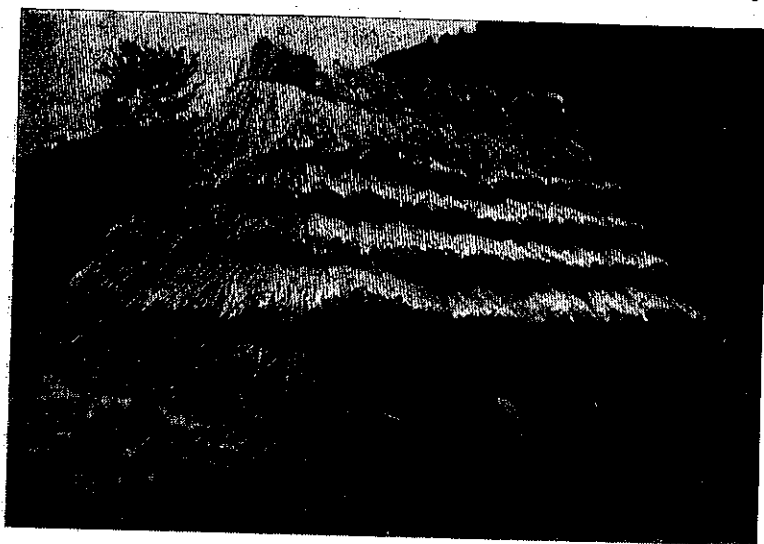
маћинстава, онда се тек види како је сточарство веома опало. Тако, просечно на пет домаћинстава долази по један коњ, отприлике тек свако друго домаћинство има по једно магаре, од говеда долази на једно домаћинство 1.3 (дакле, тек три домаћинства имају два пара говеда), а од ситне стоке — оваца и коза — само по 5.92. Најзад, просечно тек свака трећа хришћанска кућа има једну свињу. Сиромаштво у стоци је, према томе, очигледно велико.

Док је било више стоке, било је и сточарских кретања. Тих кретања има и данас, и на нашој страни су претставници таквог сточарства Лакаичани, који живе данас поглавито од стоке. Појединци у Лакаици обично имају по 50-80 глава ситне стоке, а неки и до 100. Држе се овце и по која коза: на десетак оваца по једна коза. Козе држе ради тога уз овце да оне воде овце кад је врућина. За разлику од сточарења већ у суседним селима Дримкола, Голобрдско сточарство је катунског начина: Голобрђани лети иду „на станове“, и сваки чува своју стоку. Треба још напоменути да код њих стоку музу жене (у Повардарју само мушкарци).

Док су били у свом селу Стеблеву, садашњи Лакаичани су излазили на станове у планину, и то је било право катунско сточарење. Лакаичани и сада излазе на станове, али су они сасвим близу села. Наиме, сама Лакаица је део некадашње планине села Стеблева, и село је засновано на висини од 1350 м. Свуда унаоколо су шуме и рудине, а само мале површине се искоришћавају за обрађивање. На неколико стотина метара изнад кућа, од села, Лакаичани у лето подижу станове, и тамо онда бораве преко лета сва чељад и стока, обично од летњег Св. Николе (9 маја по ст.) па до Усековања (29 августа по ст.). Свака породица има свој стан, иде „на стан“, а сви су станови међусобно близу. Ово излажење на станове има за њих данас привредног оправдања утолико што се на тај начин најбоље ђубре њиве, и ради тога се станови не подижу сваке године на истом месту. Под утицајем војника граничара шири се употреба израза „колиба“ за стан, а Дренчани уопште Лакаицу зову Колибари.

На стан у Лакаицу долази и Спасе Мазниковић, родом из Клења, сада насељен у Јабланици.

Станови се подижу у страни близу воде, а граде се од плетера и земље и покривају сламом. Обично је стан при страни а делимично укопан у земљу, а улаз је на југоисточној страни, из њиве (сл. 1). Стан има само једно одељење, али ипак предвојено на два дела. Већи део је правоугаон и у њему је огњиште, примакнуто доњем крају. Горњи крај је укопан у земљи, и његов је под виши од пода у главном делу за 30 цм: то се зове „софалок”. Основа софалока је у виду полуелипсе, да би се споља могао да наслаже најпре

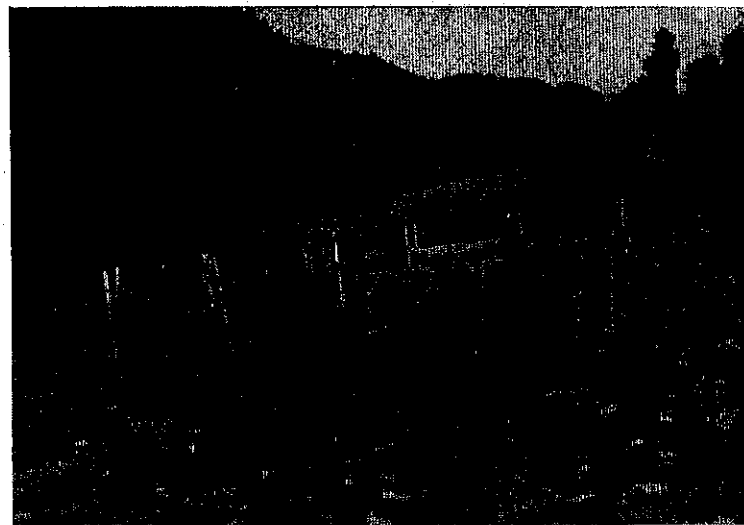
Сл. 1. „Стан” Николе Поповића у Лакаици.

бусен, који ће штитити целу зграду од воде која се слива с брда. Кровна конструкција почива на јаким сохама. Главне су две снажне и рачвасте стожине, „сошке”, и оне држе слеме, „куљум”. С куљума се спуштају „куке”: шест пари над правоугаоним делом стана, а осам комада над горњим полуелиптичним делом. Прве се ослањају на „венац” од прућа горњом ивицом плота, а друге непосредно на земљу, ако је стан при брегу, иначе све на венац. Преко кука се ставе „појаси”, и онда по њима редови сламе која се везује за појасе ужетима („јожици”) од сламе.

Стан се на горњој страни ослања кровом о земљу, и с те стране је стан заштићен наваљаним бусом и сламом на

крову. Као зидови с остале три стране служи плот, обложен споља сламом (или „плитом”, бусом у недостатку сламе), а у неким су вертикално постављене даске („пардии”). Неки на зиду с доње стране оставе потпуно отворен део међу стрехама.

Поред оваквих станова подижу се станови и с кружном основом, дакле с цилиндричним зидом од плетери и с коничним кровом, али 1935 није био саграђен ни један такав стан.

Сл. 2. Трло на њиви у Лакаици.

У стану се ствари вешају за појасе и, више, о сошке, на којима нису сасвим окресане гране. А буде и полица изнад софалока. У стану су: „месала” (наћве), „кутија” (ковчег, сандук), стомне, „птим” (бутим), „кобел” (рукатка), сач, „черепња”, „софра”, и др. Месала за стан су покретна, величине 80 x 60 цм а дубока 15 цм, а без ногара (у кући су месала с ногарима).

Близу стана се подиже *сѣрага* или *сѣрбога* за мужу оваца. Прави се тако да се у земљу усправно пободу коље, које се при врху оплете мало прућем да би чвршће стајало. Начини се један улаз, који се затвара лесом, и један излаз, а код излаза се начине 2-4 седишта за оне који ће

мусти овце. Та су седишта обично веће камење. Стока се иначе затвара у трла, која се праве од леса (баскија) и која се померају после 1-2 дана (сл. 2). Ко има и краву подигне за њу купасту колибу од сламе близу стана (сл. 3). Неки подижу крај стана такве колибе и за спавање.

Сл. 3. Колиба за краву у Лакаици.

Осим што се је са стоком издизало у лето на планине, било је и кретања на зимовиште. Тако су у раније време Стеблевчани одлазили на зимовиште у Бигор у синору дримколског села Јабланице, и то одлажење дало је повода да се неки Стеблевчани сасвим преселе и заснују, у ствари обнове, село Пискупштину. Други су одлазили на зимовиште и у арбанашке приморске крајеве: у Музекју, околину Каваје, у Фуша Мретит (Царско Поље) ниже Елбасана и др. Поред описаног локалног кретања са стоком, била је код Планинаца заступљена једна нарочита врста сточарског кретања. Појединци би у јесен накупили стоке: нешто своје а више такве коју би купили на вересију. С том стоком кретали би се лагано, напасајући је успут, до у Малу Азију, где би сачекали до пролећа да се овце изјагне. Онда би сву стоку продали, поглавито у Цариграду, па кренули кући. Успут, у Битољу или где већ нађу, купили би другу

стоку и потерали је на планину. По повратку, исплатио би сточар дуг за стоку коју је преузео од других сељака.

Ма да су имали доста своје стоке, Стеблевчани су примали на летњу испашу и 7000-8000 глава ситне стоке из Черменике, Шпата, Пекина и др. Ту стоку су појединци узимали „на кесим“. Погодба је била оваква: музар, онај који прима овце, давао је власнику по белу меџидију (4 дин. у злату) за сваку свцу музницу, а њему су припадали све млеко и вуна од оваца. Музар је узимао вуну и од јагњади. За јалову стоку власник је давао музару со. Музар је плаћао „целеп“, таксу за испашу. Таква стока држана је само од Ђурђевдана до Митровдана.²⁾

Који немају довољно стоке да би сами могли да подижу стан, дају овце другима под кесим или на ругу.

Од млека се израђују: масло, сир, урда и мућеница. У Планини су раније израђивали само масло и урду, а у новије време и „благо сирење“ (масни сир), који се сада израђује више, јер се боље плаћа. „Сирење“ је општи назив за урду и благо или масно сирење (турски: јагли пенир). Лакаичани имају доста користи од тога што млечне производе продају граничарима и на тргу у Струги.

Голобрђани се разликују од Дримколаца у справљању урде. Сву количину урде коју добију једног дана Дримколци ставе у качицу и посоле. Голобрђани држе напољу једну врећу од веома танке вунене тканине, разапету међу две сошке а одигнуту толико од земље да је ништа не може да дохвати. У ту врећу међу урду и покрију марамом. Оно што се оцеди зову „вџр“. Та урда, која стоји на ваздуху, увек је укусна. Кад се врећа напуни, онда се скине и урда пренесе у кацу, и тек се тада соли.

На гласу су били „јагањца клењска, планина стеблевска“.

²⁾ Ако се стока дадне некоме да је пасе под плату, онда је такав однос „руга“, „на руга“. За „молзнице“ сопственик не даје ништа, него од онога који их је узео добија по оку масла и по две оке урде од сваке музнице. А за јаловице даје чувару таксу за попашу. Поред мрса, за чувара је велика корист и ђубре које добија од те стоке. „На руга“ је и кад се стока дадне неком да је чува за награду у новцу, а вуну и млеко узима сам сопственик.

У Лакаици нема свиња (није их било ни у Стеблеву), а у осталим селима (код хришћана) на нашој страни има их. Ко има угоји једно свињче и од њега справља за зиму: сланину, месо, које се све исече на фаше, осоли у саламури и после суши. Закоље се и нека овца или коза и од ње спреми пастрма (претходно се такође држи у саламури, па се онда суши).

Гурбет (печалбарство). Док је крај био ређе насељен и док су се на миру могли бавити привређивањем у самим својим селима, Голобрђани су живели поглавито од сточарства. Кад су због арбанашког пљачкања морали да ограничавају сточарство, људи су се одали печалбарству и ишли у печалбу, „гурбет“. Колико садашње генерације знају, најпре се је ишло у гурбет у Црну Гору и Северну Арбанију. У Скадар и у Подгорицу су ишле поглавито калупчије. Наиме, у Стеблеву су у старо време сви били дрводеље и израђивали: каце, лопате, крбле, бурад и сл. Неки од дрводеља израђивали су у печалби, у Румунији поглавито, дрвене калупе за ципеле. И данас се иде у те крајеве али у мањем броју. Арбанаси из Борова и Забзуна много су ишли у печалбу у Црну Гору.

Свака кућа учествује у „гурбету“, али ипак православни иду већином као зидари, а муслимани као млекари и обични надничари. Одувек су се муслимани разликовали од православних и по томе што су одлазили само у ближа места и остајали краће време, док су православни ишли у далеке крајеве и остајали годинама. Муслимани као млекари су зарађивали за краће време више него православни као зидари.

У раније време нису сматрали честитим домаћином онога који се не би вратио кући до Петровдана. Доцније је настало да се у печалби остаје по 2-3 године, и тако су чинили углавном само православни.

Први који се одао у Стеблеву грађевинарству и као „мајстор“ пошао у печалбу у Мисир био је Стојан Кољовски, дед помињатог старца Трпица. У Скадар и Подгорицу су највише ишли Себиштани. Тако је и бивши себишки свештеник поп Јован (умро око 1908 у старости од 80 год.), идући уз оца, у Подгорицу изучио школу.

Пошто је nestало услова за зараду у већем обиму у Скадру, Црној Гори и Арбанији, Голобрђани су се кренули ка Солуну. У Солуну су се многи бавили млекарством, по осам месеци у току године, а време од Петровдана до Св. Петке (од почетка јула до краја октобра) обично су проводили у селу, сређујући летину и спремајући зимницу за чељад и стоку. Мало би који остао у Солуну и преко лета. Сматрало се да није добар домаћин онај печалбар који се не врати кући до Петрова дана. У раније време путовало се од куће до Солуна по шест дана. Многи су се стално настанили у Солуну. У последње време пред ратове 1912-1918 ишли су у печалбу и у Румунију, Србију, Бугарску, Америку. Ипак, највише се ишло у Америку. Такви печалбари би остајали у туђини по 3-7 година, и нису били ретки примери да неки од њих прилично заборави свој језик.

После ослобођења, иду на рад поглавито у градове у самој Југославији (Битољ, Струмица, Скопље, Београд и др.) и где се граде друмови. Тако нпр. 1937 готово сви за рад способни мушкарци из Цепишта били су у Скопљу, а из Отишана (муслимани) на градњи друма ниже Велеса. Од пре неколико година иду појединци и у Персију.

Гурбетчији или печалбари су они који иду на рад у туђину, а *домашари* су они који остану на дому.

Раније се у печалбу ишло појединачно или у дружинама, у „тајфама“. Вођа једне тајфе је у ствари предузимач. Звао се је устабашија и он је увек гледао да у првом реду запосли своје сроднике, затим суседе, па тек онда људе из других села.

Они који су ишли на рад у Кавалу, Дразу, Серез улазили су у ортаклук у тајфи са различитим уделима, према способностима: са $1/2$, $3/4$, 1 , $1\frac{1}{2}$, а неки и са два удела. Устабашија и евентуално његов заменик рачунали су се као по „два ортака“, а остали су били: „пола ортак“, „цел ортак“, „један и черек ортак“ итд. Цело лето би радили и заједнички се хранили, ради чега би заједнички — „на рефене“ или „рефенечки“ — купили казан и друго што треба за спремање јела. Што би зарадили поделили би међу собом сразмерно уговореним уделима.

У позније време, а тако и данас, сваки иде и тражи рада само за себе и ради на надницу или на акорд: „кутура“ (ћутуре).

Поред добрих страна, печалбарство је имало и рђавих. Најтежа последица је била та што су православни Срби одлазили у далеке земље и боравили по дуго времена, тако да су се код њих сразмерно ретко рађала деца, док су се код муслимана рађала чешће, те су се тако муслимани и Арбанаси ширили на рачун хришћана и Срба. Откако се не иде у далеке земље него само у градове Јужне Србије и у Београд, сваки печалбар долази кући један или двапут годишње. Последица је да су православни стигли муслимане бројем деце у породицама а изједначили су се с њима и по имовном стању.

Остала занимања. Веома сродан је печалбарству рад сеоских терзија. Село Клење је било познато као терзиско место, и терзије из тога места су обилазили села у суседним крајевима и шили сукнене делове одела. Многи су се сасвим иселили, и по Дримколу, Струшкој Малесији и др. има доста „Кленковаца“, родова пореклом из Клења, махом од терзија. Неки од таквих исељеника продужили су да из нових својих насеља (нпр. из Јабланице) амбулантно раде свој занат.

У потоку под Незировом Тумбом (под Стришком) била је некада једна стругара („шара“), у којој су радили Стеблевчани. Арбанаси у Здрчанима и Забзуну израђивали су даске, које су им жене носиле на пазар у Дебар.

Неколике куће у Цепишту баве се израдом креча, и око села има више „киречана“ (турски).

Некада су се Голобрђани много бавили кирицијањем и преносили робу трговцима. Из Скопља је доношена чувена скопска пастрма. По голобрдским селима нема ни кола ни санки, и сви се терети преносе на коњима или магарацима и на женским леђима („везник“).

Кираџијама су називали и људе који су одржавали везе између домаћара и печалбара. У Стеблеву су била четири таква, која су обично једанпут месечно одлазили с коњем у Солун и од кућа носили писма печалбарима, а од њих кућама новац, писма и разне дарове. У повратку ки-

рација би испред села опалио из пушке у знак да су сви они које је посетио здрави. Ако би се он вратио у село без тога пуцња, то би био знак да је неко у туђини умро. **Саиџијом** се зове гласник који иде без коња и носи само писма и новац.

КУЋА И ЗГРАДЕ ОКО КУЋЕ

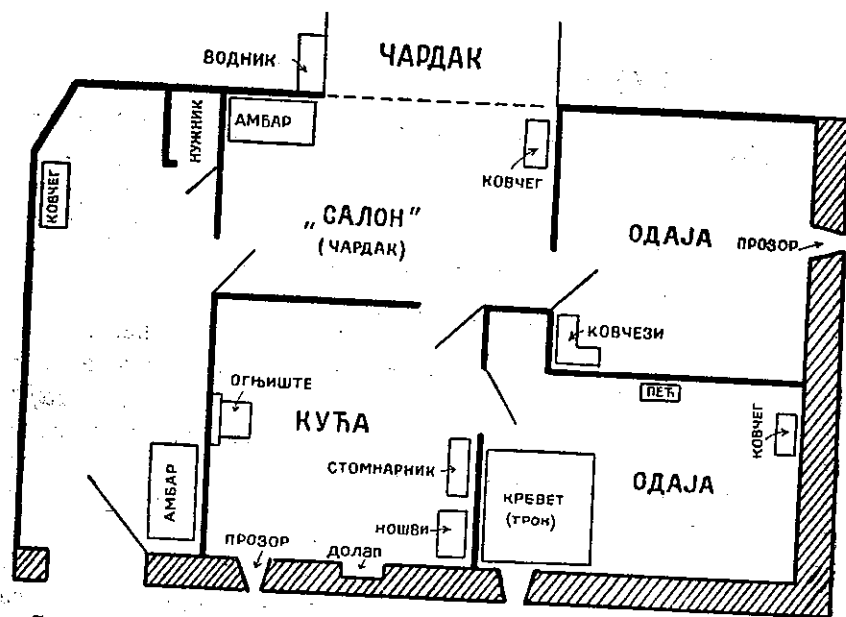
Кућа се гради од камена (тесаног и нетесаног) и од плита (ћерпича). Од плита су зидови који служе као преграда између одељења. Куће се обично подижу при страни тако да испод једног дела куће буде *клет*, подрум, у коме се обично држи стока (у Дримколу се клет зове *ћерал*). Има кућа приземних и на спрат.

Некада су куће имале једно једино одељење. Данас нема таквих кућа и свака има бар по два одељења, не рачунајући клет. Та су одељења: *кућа* с огњиштем и *одаја* или *одајче*. Горњи део „куће“ у многим кућама и сада служи држању стоке и од осталог дела је одвојен ниском преградом, а негде нема ни такве преграде. Кажу да стоку држе у кући да би им била на очима.

Међутим, данас је већ ретка и тако једноставна кућа која би имала само два одељења. Могу се видети куће са најразноврснијим дограђивањима споља као и с врло разноврсним начинима преграђивања основних одељења. Додаци споља у виду дрвених балкона или галерија зову се *ћелиз*, као у Дримколу, а покривени трем у кући (и уз сеоске цркве у Рамној Гори) се зове *салон* (Цепишта). У Планини се такав трем уз цркву зове *ајат* (вајат), а трем у кући мушкарци зову *антаре* (entrée), а жене *ајат*. Какав може да буде распоред одељења у једној приземној кући на клети, види се из приложене скице куће Ристе Симоновића Николића у Цепиштинама (сл. 4).

Чаџија је целокупна кровна конструкција, а кров је раније био само од плоча или од сламе. У селу Српетову на арбанашкој страни све су куће покривене плочама. У Дренку, где нема подесног камена, сви су кровови били

од сламе, па су и сада многе куће и зграде покривене сламом. Слама се везује за „палозиње“, хоризонталне мотке: најпре се положи један ред сламе и увече за палозиње, а онда изнад њега други онако као што се стављају редови крепа. За везивање сламе служи опет слама, која се претходно накваси.

Сл. 4. Кућа Ристе Симоновића — Николића у Цепиштима (1:200). (Испод „салона“ и одаје је клет за крупну стоку. Чардак је потпуно отворен. У одаји за спавање је пећ — Sparherd —, коју зову „соба“)

Раније на кући није било прозора, него су били тесни отвори у зиду који су затварани дрвеним капцима.

Некада је уз куће у Дренку било и *чардака*: споља дозидано одељење у које је затварана стока.

Раније је огњиште било близу зида, а дим је ударао у *черен* изнад огњишта и излазио кроз *бацу* у крову. Черен је чувао да се не запали кров. Више нема черена. Сада је огњиште уз сами зид и то типа камина: *оџак*. Огњиште је у ствари једна рупа у поду или је у равни пода а оивичено каменом, а *коџ* (кут) је банак између огњишта и зида. Цепанице се једним крајем наслањају на кот,

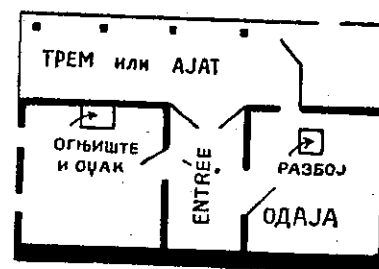
а другим на демироџак на огњишту. На коту се и седи, а може да послужи да се на њему и испече што или да се сачува да се не охлади: на кот се стави пиростија (гвоздени треножац) и на њу суд, а испод суда се метне жари с огњишта. Изнад огњишта виси *синџир* (вериге), а на огњишту стоји *пиростија* (треножац). Само богатије куће имају на огњишту *демироџак* (преклад).

Изнад греда у „кући“ али близу огњишта је *џеџар*, направа од мотака. На петару се суше кукурузи, чува кромпир (да се не смрзне) и сл.

Раније би у „кући“ прострли рогозе и на њима крај огњишта спавала сва чељад. И сада се спава на поду, али готово свака кућа има и по неки кревет (раније се обично говорило: трон) од дасака.

Од осталог намештаја су у „кући“: „ношћи“ (наџве), долапи, ковчези, амбари (велики ковчези за жито), „стомнарник“ где се држе судови с водом, а над њим обично „пјатарник“, полица за тањире и др. посуде; на зиду су обешени: „совра“, „ожичник“ и др. Остави ситних предмета служе, сем долапа, мале нише у зиду. Једна таква ниша се зове „сурме“.

У Лакаици, где су се после ратова населиле неколике породице из Стеблева, куће су нешто друкчије. Док су

Сл. 5. Кућа Влад. Исаковића у Лакаици

били у Стеблеву, и они су живели у кућама на спрат, а у Лакаици су морали да подижу куће на брзину, па су већином подигли приземне куће. И ту има кућа с телизима. Кажу да су им у Стеблеву куће биле боље него што су сада куће у суседном дримколском селу Јабланици. Сем једне, која је покривена плочама, све остале куће у Лакаици су покривене сламом. Само кућа Влад. Исаковића-Поповића има спреда трем или ајат, чији је један део накнадно затворен, преграђен у собицу (сл. 5). По томе личи на ку-

ћу у Повардарју. Зидови су од камена и дебели око 1/2 метра, али су преграде између одељења од прућа и облепљене блатом (дебљине око 10 цм). У трему куће Поповића чувају се дрва, зими суши рубље, седе девојке и везу итд.

Особит је унутрашњи распоред кућа у Лакаици. Средињу куће чини један мали ходник из кога се улази у два одељења по страни. У Поповића обе одаје имају огњиште с оцаком; у једној је уза зид, а у другој готово у средини. По овоме ове куће много личе на куће Херцеговаца који су се населили на Рисовцу, међу Чвреницом и Враном, у Босни. У кући су мале греде, нарочито уметане у зидове, за вешање пушака и других ствари. Таква се греда зове башлак. За таванске греде у соби учвршћена је и направа од мотака за вешање клипова кукуруза ради сушења. То је сарак.

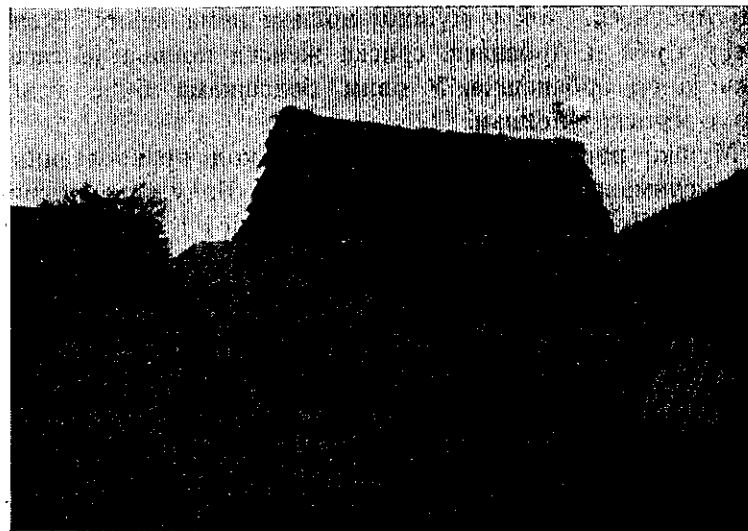
За чување жита служе кошеви и хамбари. Кош је оплетен од прућа и изнутра премазан лепешком (балегом). Кошеви се држе у кући на тавану. Хамбари су велики дрвени сандуци, унутра с преградама. Држе се у кући или у неком споредном одељењу.

Зграда око куће муслимани имају више него православно. Главна уопште, а код православних готово и једина зграда је *плевна*, зграда за сточну пићу, саграђена једноставно од камена, плита и плота. Па и плевну нема свака кућа. Има плевни и с ајатом (ајат, ајатче), дозиданим одељењем од дасака. Испод „плевне“ је клет, где се затвара стока. Плевне с ајатом су „чатисане на три вође“, имају кров на три воде.

Код Голообрђана у Лакаици су главне зграде које служе сточарским потребама, а то су *плевне* и *појате*. Праве се посебне појате за козе, а посебне за говеда и овце. Има појата и плевни у којих су и „зидови“ и кров од сламе (сл. 6), а и појата зиданих од камена. Појата Поповића за говеда и овце има зидове дебеле 40-50 цм и у њој су посебно одељење за крупну стоку и једна ограда, *трло*, за јаловице (сл. 7).

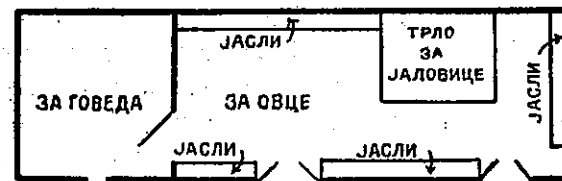
Од пре неког времена гради се и *кошнице*, кош за су-

шење кукуруза. Засада у Дренку има свега пет таквих кошева, а у Џеписима и у Отишанима их уопште и нема,

Сл. 6. Плевна од сламе и дасака у Лакаици.

јер немају много кукуруза. Кукуруз се и сада обично суши пребачен у клиповима преко греда у кући.

Сл. 7. Појата Поповића у Лакаици.

Простор око куће се зове *двор*, *дворишће*. Код имућнијих муслимана у Џеписима тај је простор ограђен зидом. У том случају зове се *авлија*.

НОШЊА

Две су главне групе становништва у Голом Брду: Срби и Арбанаси. Док у мушкој ношњи нема већих разлика између Срба и Арбанаса, српска женска ношња је сасвим друкчија од арбанашке. У овим белешкама биће говора само о српској ношњи.

Мушка ношња је углавном иста код православних и код муслимана, како у Горњем Голом Брду или Планини тако и у Доњем Голом Брду или Рамној Гори. Међутим, различита је женска ношња у та два краја, а постоје разлике и у ношњи православних и муслиманских жена. У селу Лешничанима, које је у Рамној Гори, била је у православних жена планинска ношња. Планинци за ношњу у Рамној Гори веле да је „пољско руо“, јер је иста као и у Дебарском Пољу.

Мушка ношња. Некада су мушкарци носили познате балканске хаљетке: фустане, доламе и тозлуке. Било је фустана и од 300 клина. Још очеви садашњих старца су носили фустане. Главу су у раније време бријали, али су остављали „перчук“. Поклоници Св. Горе или Христова гроба пустили би по повратку браду, али су такви поклоници били сасвим ретки.

Мушкарци су, као печалбари, доносили ношњу из разних земаља. Тако су неки из Мисира били дошли са чалмама. На исти начин се и у данашње време шире страни утицаји у ношњи, а ретко ће се наћи човек одевен потпуно на домаћи начин: многи носе ципеле и качкете, прслук и капуте грађанског кроја и сл.

Ношња мушкараца Голобрђана је веома слична ношњи Реканаца (Галичанаца). Сем капе, која је у Реканаца друкчија, делови одеће су исти. Разлика је само у томе што Голобрђани носе појас у једној, вишњевој, боји, а у Реканаца је појас шарен, и што Реканци носе друкчије чарапе. Суседни Дримколци се од Голобрђана још мање разликују: све је исто, само у Дримколаца много скромније, и у Дримколаца ће се ретко на капи видети кићанка („киска“) и сл.

У мушкој ношњи нема односно раније није било никакве разлике између Срба муслимана и православних.

Непосредно до тела се носе платнена *кошуља* и *гаћи* (у Рамној Гори веле *гашићи*). Мушкарци носе сукнене *бечве* или *шалваре*. Више је у обичају да се носе бечве, које имају тесне ногавице. Раније су бечве биле беле, а сада обично носе црне. Шалваре или, како их зову муслимани, *гашићи* су од неваљаног танког сукна, тканог у два нита, са широким ногавицама. Шалваре су црне: само у веома сиромашних, који немају новаца да купују и боју, виде се беле шалваре. Међутим, до пре 80-100 година, докле се је још ишло у печалбу у Скадар, сви су носили беле шалваре. Поред шалвара од домаће тканине, раније су носили и шалваре које су куповали у Кукушу. Плаћали су их по пола турске златне лире, и те су шалваре биле јаче и украшене многим гајтаном. Сада се носе шалваре и од плавог платна за радничка одела. Шалваре се носе особито лети, али их облаче и по бечвама да се бечве очувају дуже чисте.

Опасују се вуненим појасом вишњевог боје, који је раније био већи него данас. Млађи су раније носили црвен појас.

На горњем делу тела а по кошуљи се носи најпре *минтан* од памучне тканине, са или без рукава, испуњен памуком. По минтану се носи *џамадан* од белог сукна. Ако има рукаве, ти рукави могу лако да се скидају. Џамадан се носи редовно. Особита врста су били *шкодрански џамадани* од црвене чохе, који су израђивани у Скопљу и скупо плаћани: по једну златну лиру комад. Некада су по џамадану облачили *доламу* од белог класња с рукавима, дугу до испод колена. Било је време кад се је долама носила редовно, а затим је ушло у обичај да се облачи само у свечаним приликама: о свадби, о великим празницима и сл. Сада само још покоји старац чува своју доламу из младости да би га у њој сахранили.

Сада се по џамадану носи *кусале* од „црне“ вуне (сукно од вуне мрких оваца, небојадисано). Кусале има кратке рукаве, до лаката, и велику јаку, од које се прави кукуљица („ћукул“) за главу кад пада киша. И Голобрђани веле да мрко кусале носе у знак жалости за Ђорђем Кастриотом.

Зими се носи тешка *гуња* од белог или мрког сукна. Има рукаве и јаку.

Старци носе беле вунене чарапе, *чораби*, а млађи носе црвене. У опанке се подмеће *објало*, крпа од клашња или чега другог. Тако се зове и дужи комад од црне или беле вуне, широк око 20 цм, којим се зими обавија нога почев од колена на доле до прста, па се онда тек навуче опанак. Тако су радиле, особито кириџије.

Тозлуци, који су се раније носили, били су од шајака, белог или у боји.

Сада се на глави носе шубаре, шајкаче и разне друге капе, а раније су носили плитак скадарски фес са кићанком (пискиљем). Муслимани и сада носе беле или мрке капе од ваљане вуне. Муслиманин не пије воду нипошто гологлав. Ако нема капе на глави, метне онда на главу руку. Сада на арбанашкој страни многи иду гологлави, јер су арбанашке власти издале строга наређења о капи: црна капа се не сме носити никако, а бело кече само уз потпуно народно одело. Пошто су им те врсте капа практично забрањене, а шешир неће да носе, многи иду гологлави.

Раније је сваки о појасу носио дуванкесу, која му је ударала о бедро, а за појасом огњило и труд („трот“) и машице за дохватање жара.

Женска ношња. Главне карактеристике женске ношње су велики број хаљетака и богат вез. Та је ношња и веома скупа. Не узимајући у обзир рад и прибор којим располаже сама кућа (вуна и др.), за једно потпуно женско одело треба да се изда још око 4000 динара у новцу, јер се многе ствари морају да купе и да их раде терзије. Нарочито много стаје невестинска ношња. У доба жетве и косидбе девојке и жене се облаче најсвечаније што могу, свечаније него о празницима.

Женске кошуље су раније биле од конопље, а везене вуненим концем. Сада су кошуље од памучног платна, а везу се свилом. Рукави („рокаи“) на женским кошуљама су много везени: да се навезе један пар рукава, потребно је девојци најмање четрдесет дана, и то да ради од јутра до мрака. Ширина тог веза износи преко 20 цм. Превлаћује „албоја“ (цинобар), а има мало жуте, тамноплаве и др. Сада се за бојадисање пређе за вез употребљавају куповне анилинске боје. Кошуље се везу и на грудима, иако се

тај део покрива партом. У Рамној Гори су женске кошуље уже и с мање веза. Жене носе гаће тек од пре 50-60 година: бабе садашње генерације жена нису носиле гаће. На грудима се преко кошуље носи *парџа*, комад платна, лепо везена и украшена још сребрним новцем. У Рамној Гори се не носи парта. Занимљиво је што су ми рекли у Дренку да је ту раније на женским кошуљама било много мање веза него што је данас и да је у селу био „шопски рувет“, тј. једноставна одећа. По казивању старца, вез је ушао у употребу пре неких осамдесет година, и то под утицајем из Стеблева.¹⁾

Жене испод кошуље носе мушку кошуљу.

По кошуљи жене носе *бокченицу* (прегачу). Као узица може да служи и куповни фитиљ. Саме жене ткају бокченице од пређе у разној боји, те су пругасто шарене. Стави се на тело тако да се види читав појас и горња ивица бокченице. За недељу дана, почев од свадбе, и о празницима невеста место бокченице носи бофчу. *Бофча* је мала, има око 20 цм у квадрат, али јој с доње ивице висе ресе дугачке око 60 цм. Те су ресе танке (од дебљег конца); само су оне при крајевима бофче дебеле. Бофча је везена делимично срмом.

Женске редовно носе *клашеник*, хаљетак од белог клашња, дуг до кукова. Клашеник је у Рамној Гори дужи него у Планини. На грудима је везен. Невестински клашеник је богато везен и стаје до 5000 динара. Нема рукава. По клашенику се опасују. Голобрдски женски појас је широк око 20 цм а дугачак око 3½ м, тако да се опаше више пута. Пругаст је, али су му пруге, црне и беле, попречно. На крају има тешке и око 3/4 м дугачке ресе, попут конопчића, које су црне и „ал“ боје. У неких жена су те ресе при крају обложене жутим лимом. Кад се жена опаше, она те

¹⁾ Ни у Голом Брду, као ни у суседном Дримколу, нема тога да се праве кућарице или земљарке у којима би девојке везле, као што се то још чини у неким крајевима косовске и вардарске Јужне Србије. Али се и у Голом Брду удружују девојке па их 10—12 везе заједнички у вајату испред племне. Она која је највештија и која упућује у рад почетнице и мање веште зове се *меимарица* и она добије мањи дар (мараму и сл.) од оне коју учи.

ресе покупи и стегне. То је „салтанат”: луксуз. У Дренку нема и није било да су жене носиле тешке појасе од гајтана, који се виде већ у суседном дримколском селу Модричу. Шоповима називају све оне чије жене носе такве појасе.

По клашенику и преко појаса се облачи *кусале*, такође од белог клашња и без рукава, али кратко: отуда му и име. Допире до средине појаса. Везено је испод пазуха, а испод веза су беле ресе.

Врло је сличан клашенику *зобан*, који у Планини носе удате жене. Носе га место кусала само о великим празницима и кад иду где у госте. То је хаљетак који позади има две боре, са сваке стране по једну, и украшен је ресама између тих бора и на шаву испод пазуха. Зобан је дужи него кусале, па се жена преко зобана још једанпут опаше, и то вуненом *препашком*, која је широка три прста, претежно црвена, собом ткани. Крај од препашке се спусти да виси надоле. Пошто се тако ретко носи и пошто је веома скуп, жена у току свог живота износи свега један или два зобана. Први пут га обуче као невеста. Пољанке место зобана носе *џоку*, дугу скоро до пета, са веома кратким рукавима који не допиру ни до лаката. Много је везена, те је врло скупа.

Главу жене у планини покривају крпом („корпа”), а то је четвртаст комад платна, у ког је онај крај који дође изнад чела пресавијен, тако да крпа изгледа као петоугаоник. Сем изнад чела, остале ивице имају дугачке ресе. Ова је крпа мања од дримколске крпе а и од пољске дарпне: има само око 35 цм у квадрат. У Рамној Гори се носе *дарпне*, велике беле крпе с неколико везених великих кругова поред ивица. Удате жене носе *узду*, која је широка око 2.5 цм и којом се уоквири лице. То је особит накит, јер се узда покрива ситним сребрним новцем, у два реда, који се поређа као крљушти у рибе тако да на једној узди буде по неколико стотина новчића.

На ногама носе жене *колчине* (чарапе) у којих преовлађује „алена” боја и које су дуже и богатије шарама него мушке колчине, а по њима навлаче чарапе („чорапи”), плетене од црне и беле вунене пређе, али без стопала. Као и жене у Дримколу, Голобрђанке везују опченице (врпцу

од опанака) под коленима: на пети од опанака увезан је конопчић, двострук, који се затегне до под колена и онда ту веже око ноге.

Девојчице иду острижене отприлике до седме године. Објашњавају то хигијенском потребом: деци се стриже коса док постоји опасност да се загади, завашљиви. Пошто девојчица одрасте и може сама да се чешља и чисти, пусти јој се коса да расте слободно. Особитост је да женској деци буше уши на два до три места ради уметања *ушника* (обетки, обоца) и ниски од зрна, али се тај обичај већ губи, па се уши буше само на једном месту. Тако су радиле у Стеблеву, Гиневцу, Клењу и др., али у Пасинкама није било ни раније тог обичаја. Раније су и одрасле носиле обоце у свим тим рупицама.

Ношња српских муслиманских жена у Планини (и у селу Лешничанима) је углавном иста као и у православних. Разлике су само у овом: у муслиманки је појас узан, црвен и нема реса, на рукавима од кошуље нема веза, клашеник им је обојен „кафе-бојом” (тамно-смеђе) и зову га *анти-рија*. Муслиманке у Рамној Гори носе по доњем телу и по кошуљи широке *гашићи*, *гађурки* иди *гаћи* (шалваре) од басме. Муслиманске девојке у Рамној Гори су носиле црвене антерије и беле дарпне, а невеста је облачила дарпну и зобанче.

Жене носе много накита од сребра и срме, који је масиван и богат. Купује се делом од „кувенција” (кујунција), а делом је то сребрни новац, који се пришива на разне хаљетке. Носе се тешки ушници, у ствари један дугачак лапац са многим привесцима који иде од једног до другог уха, много прстење, чапраг, особит накит који се носи на грудима и др.

ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ

Задруга. И сада је врло чест живот у задругама. Обично се вели за задругу *фамилија, јана или голема кућа.*¹⁾ Нису ни данас ретке задруге са по 15-20 чељади. У задру-

¹⁾ „Отворена кућа” је свака она у којој се радо дочекују гости

зи Кузмана Цварковића у Стеблеву било је 30 душа. Живот у задрузи много се цени. Особито се истиче економски значај задруге: они који су се поделили, они су „се расипали” (економски пропали), те нису у могућности нити да обрађују имање нити да иду у печалбу као док су били у заједници. На челу задруге су *стари* или *домаћин* и *кућница*. Домаћин распоређује ко ће на који посао. Жене у кући месе хлеб и кувају јела „на ред”, по недељу дана.

Када дође до деобе задруге, онда старији брат дели имање на делове, а млађи бира први. Правило је да најмлађи брат наследи огњиште односно стару родитељску кућу: „помалиот брат зема огњиштето”.

Ако је жив стар родитељ кад се браћа деле, онда се њему издвоји неки комад земљишта. То је „укопнина” и, по „месном канону”, тј. по обичају, припада ономе код кога је родитељ умро и који га је сахранио. Сада укопнину деле на једнаке делове они који су поделили и остало имање.

Приликом деобе задруге не само да се дели имање него се деле и кумови. „Мрточка книга” (читуља) обично остаје и даље заједничка и чува је један од деленика, али има и тога да је сваки нов домаћин препише. Чест је случај да се приликом деобе не подели крупнији алат, кантар, казан за ракију и сл. предмети који су скупи а не требају сваког дана, те остану и даље заједничка својина. Најчешће пак и даље остане заједничком својном воће. Тако нпр. Поповићи у Дренку су се поделили још у турско време. На њиви Боре Поповића остале су по једна крушка и јабука као заједничка својина његова и његове четворице братучеда. Род с тих стабала деле међу собом. Бора — по народним схватањима — може продати њиву, али не и те воћке. Све док стабла дају плод, не сме их сећи, а ако се осуше, дрво је његово. Ако крушка или друга воћка, која је припала једном деленику, остане на земљи другог деленика, онда и овај други има „исе” (удео) у њој. Исто тако после деоба могу остати заједничком својном забрани и воденице.

Граница, межца или куфија (лат.-арб.) се обележава камењем. Ако је воћка на међи, плод који падне с ње припада ономе на чије је земљиште пао.

Род. Више породица или задруга истога порекла чине род, који се зове *фара* или *фис*, а код муслимана се често чује и арапски израз *кабиле*. По некима, фара би било ближе сродство, сродство до оне границе докле су забрањене брачне везе. Тако православни узимају да су фара сродници до седмог појаса, а даљи сродници да чине фис. Тако нпр. у Дренку су Трајановци и Танасковци, који воде порекло од два брата, сваки за се фара, а заједно фис. Други опет узимају да је сасвим обратно: да је фис само ближи род, а фару да чини сав даљи род како по крвном сродству тако и по женидбеним везама. И код муслимана се сродство рачуна доста далеко: до седам појаса, али већ у том попуштају и своде на пет.²⁾

У већим селима, где је заступљено по више фисова, фис треба да се стара о својим сиромашним члановима а не село. Извргава се руглу ко може а неће да помогне сиромашна сродника, јер је сваки дужан да помаже оболеле или осиромашене у свом фису.

Док је код Арбанаса била врло честа, код Срба је била ретка крвна освета („падна на корф”) између чланова разних родова.

Сваки род има своје презиме: *лагомија-џа*. Родовска презимена су на *-џи* (нпр. Трајановци, Џаферовци,) или на *-о(е)џи* (нпр. Џунгулои, Гугои). Кад је реч о појединцу, онда се употребљава облик у једнини на *-џи* (нпр. Алијоски, Танасковски). Такав се облик употребљава нарочито кад је реч о неком коме се не зна име (или није од потребе да се помиње) а зна се од кога је рода, нпр.: дете „било илијоско”. Жене се зову по мужевима: Трајаница, Исакица, Ђорџица, Лазорица и сл. Жена никако не казује своје крштено име. Може се поменути и ово: често њива добије име по лицу од кога је купљена, нпр. Бџа, њива купљена од Боже (Дренук).

²⁾ На овом месту да поменем и један особит сроднички назив: *прекостричеви* су неке синови од брата његовог деда, тј. синови очеве стрица, на пр. у генеалогiji на стр. 33 Петар, Новак, Блажо и Недељко, синови Мијови, су прекостричеви Станку, Владимиру, Петру и Николи, синовима Исаковим.

Село. Ко је хтео у селу да ужива углед и поштовање, да буде првак, требало је да му је увек кућа отворена а софра спремна да дочека и угости сваког ко му дође. Укратко, требао је да буде у првом реду имућан, јер је то основни услов па да се добије почасно или водеће звање у селу.

На челу села био је старешина који се звао *ћефајлија*, па се и сада тако зове. Један *ћефајлија* је обично вршио ту дужност по више година: није било одређено тачно у који ће се дан бирати нити му је трајање функције било ограничено на годину дана као другде. Нов *ћефајлија* је биран кад би умро стари или кад би настало незадовољство са *ћефајлијом*, па га сменили. За *ћефајлије* су бирани угледни људи. Уз *ћефајлију* је *протођер* или *протођер* који му помаже у раду: протођерова је дужност да разноси *ћефајлијине* наредбе и поруке, позива на збор и сл. *Ћефајлија* га је углавном сам бирао односно постављао. Уз *ћефајлију* су били одборници, *азе*, по два, а у мешовитим селима по два хришћанина и два муслиманина. Првобитно су само *ћефајлије* и протођери примали плату за свој труд, а после проглашења устава у Турској (1908) плату су имале и *азе*. *Ћефајлија* и *азе* су с још понеким старцем управљали селом и водили сеоске послове (мушкарци су иначе већином били у печалби). То су били *старци*. Село би се потпуно покоравало и радило „како ће речет старците”. У већим селима у то веће стараца долазили су из сваког фиса или фаре по два или три најстарија човека. Млађи уопште нису ни долазили на те састанке. Важни послови били су одређивање судија за суд добрих људи који ће пресудити спор који би избио међу сељанима или проценити штету и сл. И данас се каже „се собрали старците”, када се скуп селом на сеоски збор, иако сада на збор долазе и млађи људи.

Старци су уопште у великом поштовању, особито код муслимана, код којих се сваком старијем човеку обраћа са „миџо” (амиџа, стриц).

У неким селима (Дренок, Пасинке) било је и тога да жена буде *ћефајлија*. У вези с тим да поменем да у Отишанима једна сиромашна муслиманка самостално држи воденицу.

Сеоски службеник је и *пољак*. Цепишта су сиромашно село, па немају ни пољака ни протођера, јер немају могућности да их плаћају. Где је пољак био Арбанасин звали су га дерудеџија. У Стеблеву није било дерудеџије. Уопште, у Планини је било више слободе него у Рамној Гори, и Планина је мање патила од Арбанаса.

„Старци” су се састајали обично код *ћефајлије*. И сада се често чује израз *ћуч*, који су примили од Арбанаса (иначе је то латинско *iudicium*) а којим се зову и тај сеоски суд као тело и његова пресуда. Код Арбанаса веће стараца зову *ћуч*. Старци су решавали о сеоским пословима и не питајући остале. Што старци реше то је *ћуч*: „на *ћуч* да делимо”, тј. да се нешто дели по пресуди суда добрих људи, сеоског суда. Ђучно је све оно што је праведно, пресуђено, а неђучно што је неумесно, незгодно, несагласно с општим, јавним, мишљењем и редом. Израз *ћучно* може и да има исти смисао као и „неђучно”, нпр.: то ми је *ћучно*, тј. необично (знам човека какав је па ми је „*ћучно*” — невероватно — да је он нешто урадио).

У православним селима старали су се о сеоској цркви *џиџрој* (главни) и *мали џиџрој*, епитроп. Бирали су их с пролећа, кад је више мушкараца код куће. Главни епитроп је био црквени благајник: он се је старао о црквеном имању, давао црквени новац под интерес и сл. Није примао никакву плату за свој труд. Мали епитроп је у цркви палио кандила, скупљао од људи прилоге у новцу за време службе у цркви итд. Он је радио за плату. У Стеблеву и у Себишту се је дешавало да ту службу повере жени: за *џиџрој* је обично узимана старија сиромашна жена.

Село се је старало о цркви, али се је сматрало да и црква, у случају потребе, треба да помогне село. Тако нпр. Себиштани, док би боравили у Солуну као печалбари, скупљали би међу собом сваког месеца прилоге за цркву у селу, па их давали у једну банку под интерес. Тако исто су радили и с новцем који се је прикупљао у самој цркви у селу или добивао као приход од црквеног имања. Године 1913 имали су на прилоду 52 црквена наполеондора. Те године завладала је у селу оскудица, па су подигли из банке тај црквени новац и за њега купили 30 товара кукуруза и по-

слали у село. После су настала страдања, и тај новац више није ни враћен цркви.

Као и у Дримколу, и у Голом Брду се зна за *канон*, а то је сеоски обичај, у првом реду правни обичај, па и правна свест. „Канон дава” или „канон не дава”: допуштено је или није допуштено. И кад се нешто праведно подели, веле да је „канон”. „Канон шериат го расипет”: сеоски обичај је јачи од шеријата, од закона.

О свим важнијим сеоским пословима одлучује се на збору. Свако село има своје *збориште*, где се сељани скупљају на збор. Протогерова дужност је да скупљује људе на збор: раније их је у хришћанским селима позивао ударајући у клепало. Свака кућа шаље на збор по једног мушкарца. Ако у кући нема мушкарца, што је у печалбарским селима чест случај, кућу онда претставља жена. У овим селима су жене много ишле на сеоске зборове и одлучивале у сеоским пословима.

У Стеблеву је било доста шуме, и буковину је секао где је ко стигао. А храстова шума је била издељена на парцеле, у којима је по турнусу сечен листовник. *Беглик* је заједничка сеоска шума или испаша, а *браненица* или *корија* је приватни забран.

Село се заједнички стара о наводњавању односно о деоби воде. У селу Дренку је то уређено овако: до Петровдана је вода слободна, и наводњава се кад коме треба, на Павловдан се праве и поправљају бразде, и отада се вода дели „на ред”. Стари Дренчани су били воду поделили тако да је сваки фис имао права на воду по неколико дана, већ према томе колико је ко плаћао пореза на земљиште. Било је и тога да су појединци продавали њиве али не и право на воду, које је, иначе, везано за њиву. Тако нпр. Новак Анђелковић пре десет година купио је њиву од Зафира Миленковића Ђурског али без права на воду. Раније су и другима позајмљивали ред на воду. Године 1918 поставили су нови ред за наводњавање сем у Гађовској мали: Гађовци и даље раде по старом. Гађовци деле воду на сате, како се је затекло, и од те воде не дају оним њивама које раније нису имале право на воду. По један сат дневно дају воду за вртове, и то опет на ред. Раније нису неде-

љом натапали, а стари Гађовци нису недељом ни у воде-ницу хтели да иду него би позајмили брашна, ако би им нестало. Остали у селу дају воду редом на сваку земљу и то тако да сваки дан орања има права на 12 сати наводњавања. Раније је воду делио водар, а сада води сваки домаћин рачуна о томе кад му је ред. За вртове се даје вода дневно по два сата.

Цепиште и Отишани веома оскудевају водом за натапање. Та су села још за турског времена купила од Малих Острена бразду воде 21 X 21 цм и за ту воду плаћају годишње 12 златних турских лира, и то Отишани 8, а Цепиште 4. Сама градња бразде стала их је (пре 30 година) 200 лира. У селима деле воду према површини земље за натапање (хришћани у Цепишту узимају 1/4, а муслимани 3/4, воде) и сразмерно томе се наплаћује вода да се намири сума од 8 односно од 4 лире.

„Земља”. Постојала је организација виша од села, али та је била само код Арбанаса и муслимана. Док је код њих у једном селу био старешина *пљак* (старац), над неколико села је био *пљак леу*, „старец од земјата”. Чувени пљак леу био је Ахмет Љиља из Себишта, и њему су долазили и хришћани да им он расправља спорове и даје савете: ишло му се „за памет”. (У читавој Черменики судио је са 12 односно са 24 човека Мус Балгини). Пљак леу крупније ствари није расправљао и пресуђивао сам него је призивао још неколико људи. Ти су људи *порбџа* (тако говоре Арбанаси). Било је тачно одређено шта парничари има да плате пороти а шта пљаку. Ахмед Љиља је био старешина за све Арбанасе у Голом Брду. Осуђивао је и на смрт и то на овај начин: тужиоцу би уз речи „закон је овај” дао два метка да њима убије лопова, а тужилац би њему платио једну и по лиру.³⁾ Плаћало му се и што би дао какав савет.

³⁾ Дошао једном један Арбанасин Ахмету Љиљи с тужбом да му је један други Арбанасин украо вола. Ахмет му, по обичају, пружи два метка, а он му их плати. До два дана тај Арбанасин убије лупежа. Али род убијеног није смео да дигне леш све док није заклао вола и његовом кожом покрио леш у знак да је во плаћен, да је пала крв за крв.

ПРАЗНИЧНИ ОБИЧАЈИ

Слава или служба. Породична служба је општи обичај код православних Срба. Изузетак чине Дренчани у толико што су они већином били напустили прослављање родовске славе с гостима, али су ипак уочи тог дана носили у цркву што треба за црквени славски обред. Као разлог таквом упрошћавању обичаја наводе сами Дренчани то што су им о славама долазили муслимани из Требишта да се наједу и тако досађивали. Могућно је да је било у овом погледу и утицаја с бугарске стране, јер је Дренок пристао био уз егзархију и бугарску страну и Бугарима дао доста интелектуалаца.

Најчешћи термини за славу су, поред назива *слава*, *йразник* и *ден*, глаголи: *чиним*, *йравим*, *служим* и сл., нпр.: „чинит св. Оранђел“, „го сечит колач“, „служим Мартиден“, „навече кога носите пшеница“, „Оранђел правиме“. За сам обред сечења колача веле: „софри пеет“.

Као родовске службе долазе у обзир у првом реду празници у зимској половини године (Св. Петка, Св. Никола, Св. Ђорђе 26 новембра, Св. Арханђео) и летњи Св. Никола (9 маја по ст.). Веома је у обичају да се преславља на дан сеоске односно црквене славе или на дан када је славила црква у селу из кога се род иселио, и такве преславе падају у лето. У Дренку има и ово: кад је коме умро, онда узме па још на неки празник у току године носи кољиво и колач у цркву, као и за славу. Од славског колача раздели се по мало сваком сроднику у селу и у другим селима (Џешишта). У Џешиштима црква слави св. Арханђе-ла и тада сви у селу славе, али колач режу о породичним славама („Оранђел правиме, а на Св. Никола режеме колач“). У Дренку је црквена слава Мала Госпојина, и уочи тог дана свака кућа реже колач.¹⁾

У селу Вичишту, пре пресељења Срба, била је црквица св. Арханђела и сви су у селу имали породичне славе на

¹⁾ Сажет опис славског ритуала у селу Дренку објављен је у расправи: *Рад. Грујић*: Црквени елементи Крсне славе. Гласник Скопског научног друштва VII—VIII 45-46.

дан св. Арханђела, ког и данас славе све породице у Дебру које су пореклом из Вичишта. Био је обичај да свака имућнија кућа о слави закоље вола, а сиромашнији би се удруживали па би двојица клала заједнички једног вола. Док су иначе преко године јели мешани хлеб, о слави је морао да буде чист пшеничан хлеб, а поред тога давали су брашно да им пекари у Дебру спреме и „сомуне“ (беле хлебове). Док је у селу Извору било православних Срба, сви су славили Мартидан (11 новембра по ст.). Гозба је приређивана код цркве. Причају како Аговци, који су сада у Дебру, једне године нису имали шта да закољу за славу, па им је сам светац послао јелена из планине (мотив да јелен сам долази на жртву врло је чест у легендама о муслиманским текијама).

Црквена односно сеоска слава се зове *панађур*. Стога у Дренку и не кажу Мала Богородица него Панађур. О црквеној слави долазе појединим кућама у госте пријатељи, кумови и сродници из других села.

У Стеблеву су некада о празницима, а нарочито на Спасовдан, и муслиманке носиле погачу у цркву.

О манастирској слави Манастирца, о Великој Госпојини 1937 године, било је доста посетилаца и из Арбаније: осим хришћана из Гиневца, било је и муслимана из Гиневца и Требишта. Био је и Црни Рамадан из Требишта, чија је била земља где је сада Манастирец, и дао је прилог манастиру.

У Пасинкама је била сеоска односно црквена слава на Св. Јована Милостивог (21 новембра по ст.). Гости из других села дошли би им уочи тог дана и остали целу ту ноћ, сутрашњи дан и још једну ноћ. Поједине куће носиле су тог дана у цркву кувану пшеницу и погачу, коју су неки шарали отисцима дрвеног крсника.

У Дренку иде уочи панађура свештеник од куће до куће и у свакој кући сече хлеб. У свакој кући дају му по један хлеб од сваког брачног пара. То давање, а исто тако и читав обичај, зове се грчком речи *орџија*. Међутим, у Стеблеву и у Себишту се не зна за тај израз, иако је обичај давања хлеба постојао: у Себишту је свака кућа давала о јесењој Св. Петки (14 окт. по ст.) по један хлеб и по стотину драма вина.

О славама се много пева. Као нека врста наздрављања певају се стихови једне иначе по Јужној Србији врло раширене песме. Уз прву чашу пева се:

Ајд, да речемо порво!
Порви је Господ на небо:
Њему се молимо
И му се поклонуеме.
Радуј се, Богородице!

Уз другу чашу:

Ајд, да речемо фтора!
Фтора Богородица.
Први је Господ на небо итд.

Уз трећу чашу:

Ајд, да речемо трета!
Трета света Тројица,
Фтора Богородица итд.

Тако се иде до броја седам и онда се увек понове свиранији стихови:

Четврта евангелија...
Пет анђели на небо...
Шест месеци пол година...
Седам дана в неделата...

У Дренку носе крста на Спасовдан. У Цепиштима је обичај давно напуштен, а док је вршен и ношена литија, свака хришћанска кућа износила је посебну софру пред литију, и свака је софра „отпевана”. Износили су софре и муслимани, али заједнички и то наред махале, па су и те софре „отпеване”.

У Дренку литију сачекује свака кућа са софром на свом гумну. Обавезно је на софри хлебац, а на хлебу буде каленица и у њој јаја пржена са сиром. Љуске од јаја која су употребљена за то јело задрже се и натакну на какву грану, заденуту у ватру. То чине „за од очи” а уједно и црви да не једу паприке. Сада на грану међу и љуске од других јаја, тако да буде велики број тих љусака (сл. 8).

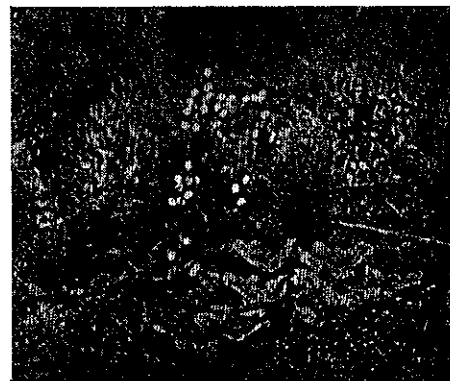
Ова литија у Дренку на Спасовдан обилази трипут око једне високе смреке (ту има и капела, „На Смрека”). Учес-

ници узимају од смреке по комадић дрвета да им служи као лек: кад се ко разболи, каде га тим дрвцетом.

У Стеблеву су доскора носили литију на Спасовдан. На свакој њиви куда је пролазила литија чекао је сопственик — како православни тако и муслиманин — да поп прочита што треба, а на сваком стану, муслиманском и православном, литију је очекивала постављена трпеза. На тој трпези морала је бити ошмара (цицвара). Литија би се одморил под великом буквом на Чукнитопану,²⁾ и ту би играло оро.

Црква у Себишту је славил летњу Св. Петку. Тог дана би постављали софре над црквом. На те софре су износили само хлеб, пшеницу, ракије, а по неко је износио и

киселог млека, ретко и чега другог. Том приликом би поп „отпевао” гробове, па су га и муслиманке позивале да отпева гробове њихових хришћанских предака. Слично су се састајали на први дан Духова и на Мртву суботу (Задушнице), али су се тада на софре, које су постављане под црквом, поред пића и пшенице, износила разна јела, међу којима и кораница, врста пите. Крстоноше, пак, у овом селу

Сл. 8. Грана с љускама од јаја, усађена у једном врту у селу Дренку (лево је још једна мања грана с љускама).

ишле су у неки дан по Ђурђевдану, кад се договоре. Ношење крста у литији је издавано појединцима лицитацијом („со надавање”).

Божићни обичаји. На *Игнаш* (Св. Игњатије, 20. децембра по ст.) се ставља на кућу *пошана* од свећа, које се лепе на врата. Потка треба да спречи улаз злу и злим бићима у кућу.

²⁾ Место се зове Чукнитопан зато што је ту некада била стража која је ударањем у бубањ давала знак да је слободан пут кроз Дервен (изнад Јабланице). Тај пут је спајао Голо Брдо са Стругом.

У неким селима као коледари иду пред Божић муслимански дечаци. Иду и по хришћанским кућама. Певају песме с благосиљањем за плодност и добијају јаја, жито и сл. У Дренку и у Стеблеву нема коледара.

Још у јесен, кад се секу дрва за зиму, отсеке се и један већи пањ који се намени да буде *бодник*. Бадњак се наложи увече уочи Божића и гори три дана и три ноћи. Од њега се остави једна главња за Покладе. На Покладе увече ту гламњу понова упале и баце у поље.

Нема обичаја да се на Божић по кући стере слама нити да долази полазник, али се слични обичаји врше у друге дане.

Нова година. Уочи *Василице* (Нове године) прже се у црепуљи на пећи или на врућој кацији зрна пшенице, претходно намењујући поједина зрна Господу, св. Василију, домаћину, стоци и свему чега има у кући. Ако зрно скочи, значи да ће оно чему је било намењено бити здраво и успешно у току те године. А ако не скочи, онда се понавља експеримент с истом наменом све док се не нађе зрно које ће да скочи. У Дренку прже разне врсте жита да на тај начин виде које ће жито најбоље да им роди. Сутрадан, пре сунца, иде се на чесму по воду. Иду и мушкарци и жене и православни и муслимани. У котлићу или у стомни се носе сва зрна која су синоћ пржена, босиљак и хрстова „шума“ (гранчице с лишћем). Жене још носе мало масла и погачу, спремљену још синоћ. За спремање те погаче уочи Нове године треба најпре да се иде по „порпуљки“ (бобе од смреке), које се међу на ватру испод црепуље кад се греје и спрема за печење те погаче. На чесми враћају ради стоке. У воду баце по мало од масла и од хлеба. Погача се на чесми окваси и свако од присутних окуси мало од ње ради среће, а код куће се после исече на комаде и подели свима у кући, а по један комад се отсеке и за кућу и за Василицу. Ко нађе у свом комаду новац, који је умешан у хлеб, сматра се да ће бити сретан те године. Та погача је „василичка погача“. Стомна с водом се исплакне и онда се вода и она зрна из суда истресу на чесму. За цело то време на чесми се пева и весели. Највише се пева песма:

Рано ранила Петкана
На бели Дунав за вода...

После неког времена напуне се судови водом и креће се кући. У једном суду се носи она кита босиљка и хрстових гранчица. Кад дођу кући, лупају штапом на врата. Домаћин пита ко долази. Нека жена одговара да долази свети Василија. Пошто домаћин отвори, жене певају: Сурова, сурова! Тада дечак или девојчица, певајући исто, прска донетом водом а помоћу ките од босиљка сваког од присутних. За ручак се спрема печена „питулица“: кукурузни хлеб с маслом. Кад се тај хлеб испече, у средину му се метну босиљак и хрстова гранчица. Једе се хлеб унаоколо и сваки се граби да што пре дође до те ките и да је обори. Кажу да је томе смисао овај: да жито буде весело као босиљак. Ту киту босиљка и гранчица задену после код иконе или где у угао.

На Василицу иду по селу суровичари, обично поворке деце испод десет година.

У Гиневцу је био обичај, до пре тридесет година, да уочи Василице и у току целог дана иде поворка маскираних младића. Муслимани у селу су их звали *мајмуни*. Та поворка је ишла од куће до куће. Међу њима се је један маскирао као старац.

Богојављење. Обичај је да по неколико домаћина чине једну групу, *крсти* (крст) или *кумови*, која заједнички прославља *Водици* (Богојављење). Треба да се нарочито нагласи да чланови једне такве заједнице нису и чланови истог рода, него су обично из разних родова; породице једног рода могу да буду све у једном „крсту“, али и у различитим. У Стеблеву је било пет таквих крстова, а у Лакаци су пресељени Стеблевчани задржали три крста. У Себишту су била три крста. У Цепиштинама су од старине била два крста. У Дренку су раније била два крста (један су чинили Трајановци, Танасковци, Гулимановци и Чупевци, а други су чинили сви остали у селу), а сада су у селу четири крста, и то: 1) Танасковци, Чупевци и неки Гулимановци, 2) Трајановци и неки Гулимановци, 3) Орућовци и Чижбановци и 4) Гађовци.

Ја нисам имао прилике да у самом Голом Брду присуствујем тој прослави, те нисам сигуран да су ми моји обавештачи изнели и све потребне детаље. Било би врло корисно и потребно да се ова врста славе детаљно опише на самом месту и приликом извођења у разним крајевима области где обичај постоји, јер има много локалних разлика.

Неколике породице Себиштана које сада живе у Скопљу одржавају и сада тај обичај, али знатно упрошћен и прилагођен новој, градској, средини и њиховом садашњем градском животу. На Богојављење 1939 присуствовао сам тој њиховој прослави.³⁾

Док су били у Себишту, радили су овако. Домаћин прославе, *кум*, није нарочито биран, јер су сви домаћини из једног крста требали да се обреде, па је та част ишла редом и унапред се је знало ко ће бити кум за следећу годину, ко ће управљати ритуалом и имати да поднесе главни трошак до године. Кум се зове не само домаћин прославе, него су међусобно кумови и сви чланови једне такве заједнице.

Кумови из села су били обавезни да седам дана чашћавају пићем и мезетом све сељане који се после службе у цркви искупе у ајату. То су чинили на три дана Божића, на Василицу и на три дана Богојављена (6-8 јануара). На Василицу кум за ту годину позива жене из кућа свих својих кумова (домаћина који с њиме чине један „крст“) да у његовој кући помогну месити „комате“, врсту пите, који ће се на Богојављење изнети на трпезу као мезе, тако да испред свака четири госта буде по један „комат“.

На „Водонос“ (5 јануара) „кумови шетају“. Састану се стари и нови кум и уз њих се скупи млађарија. Стари кум иде напред, води. Уз њега иде дечак и носи котлић с водом, а у води је крст с китом босиљка и храстових гранчица. Самим тим што је у води крст, она се сматра да је освећена. Треба да обиђу све куће које чине њихову заједницу. Свака кућа их очекује и за кума су спремљени масленик (нарочита пита с уљем) и пита с грахом (грашала-

³⁾ Год. 1940 већ нису Богојављење прославили ни онако као 1939: „кум“ је посетиоце частио само пићем и то пре подне.

ник у Себишту, сочивеник у Стеблеву). Чим уђу у кућу, а улази прво онај који носи воду и крст, кум одмах кропи водом из котлића. Онда прилази огњишту, цара ватру штапом и благосиља да се у току године рађају мушка деца и теоци, а женска јагњад и јарад. После тога извуче из ватре једну гламњу и остави је на страну: њу ће укућани употребити на покладе. Потом прилази хамбару (а то је велик сандук у кући), па крстом промеша житом у њему, благосиљајући на сличан начин. У кући певају богојављенски тропар. Кад се то све сврши, онда кумови седају за трпезу да се мало заложу, обичаја ради. На тој трпези је крст од сламе, а на крсту је масленик, који је морао да се спреми у свакој кући, док је пита од граха могла да изостане. Кад кумови пођу из куће, домаћин баца у котлић новац „за свети Јован“. Новац који би се тако скупио, као и новац који би скупили на Богојављење код цркве и на гозби код кума, слали би као прилог у манастир св. Јована Бигорског.

Пошто стари и нови кум тако обиђу све своје кумове, онда по некима пошаљу крст у цркву, а сви остали се скупе код старог кума на разговор и да му помогну у спремању за сутра: да секу пастрму и сл. Буде певања, игра се филцана и сл.

Пошто у Себишту у последње време пред балканске ратове није било попа, као ни у Клењу и Гиневцу, крстови из тих села су носили уочи Богојављења у Стеблево да преноће тамо у цркви. Крст се увеже босиљком и храстовим гранчицама и остави да у котлићу с водом престоји у олтару. Ако је била цича у часу када је крст везиван, биће — верује се — здрава година. Људи би преноћили код попа. Сутрадан, поп би у цркви обавио освећење воде и тада би се крстови понова везивали босиљком и др., па би их људи враћали у село. Себиштани и у Скопљу носе свој крст, пошто с њим обиђу све породице из Себишта, уочи Богојављења у цркву и узимају га сутрадан. Крст и котлић узима тада нови кум и носи својој кући.⁴⁾ Свештенику, а и црквењаку, даје се награда.

⁴⁾ Крст и котлић су заједничка својина оних који чине један „крст“ и чувају се увек код онога који га, као нови кум, узима на Богојављење изјутра. Сем босиљком и храстовим гранчицама, крст се кити и старим металним новцем.

После службе у цркви, скупили би се у црквеном ајату сви Себиштани и ту се међусобно частили вином и ракијом.⁵⁾ Вино је служено из нарочитог земљаног суда с више грлића, који се зове винарче. Стари кумови чашћавају обичном ракијом, а нови кумови „благом” (зашећереном). Ракију служе они сами, а и млађи људи које они ангажују. То су слуге, као и о свадби. Већ према томе који кум даје ракију, сви присутни вичу: „Џаба, џаба од стари кум!” или: „Џаба, џаба од нови кум!” Ракија новог кума носиће се на послетку. Онај који служи и прилази појединцу виче: „Џаба, џаба од Н!” — Онај који пије каже: „Нека је жив!” Кумови чaste и настоје да се потроши што више ракије, јер сви који пију дају прилоге, по грош у турско време, за свако име које се помене. Давало се је и за оне који нису присутни, него су у печалби. Тако се је радило на састанцима на сва три дана Божића, на Василицу, Богојављење и два следећа дана, јер је правило да кумови носе општу част за седам дана. Нови кум носиће част другог или трећег дана Богојављења, већ према томе да ли се мрси или пости.

Свештеник би после тога обишао оне три куће нових кумова, у којима су од тог јутра крстови, и читао потребне молитве над погачом и тепсијом с јелом, што ће нови кум да носи тог дана кући старога кума.

У одређено време, без икаква позива, кумови се скупљају на ручак код старога кума. Пре ритуалног обеда седе, пију по мало и разговарају. Песме још нема. На „први дан”, на само Богојављење, сваки је доносио погачу и велику тепсију ориза с печеном кокошком. Нови кум, пак, доносио је тог дана лично или је носио неки његов укућанин такође „тава-ориз” с кокошком и једну велику погачу. Ова „нозба за св. Јована” уношена је у кућу старога кума на глави. Кум или лице које је носи пева уз то. Пева што хоће, али почиње са: „Добро ми дојде, свети Јоване! Да ни поможеш!” и сл. То прихватају сви присутни. Он спусти нозбу

⁵⁾ Готово свако село у овим крајевима има цркву, иако нема пана. Недељом и празником људи иду у цркву, пале свеће и моле се Богу у време кад би иначе била служба, а после седе код цркве и разговарају.

на трпезу, на крст од сламе. Неки од старијих узима погачу, прекрсти себе и погачу и сече је уз благосиљање: „За много години!” и сл.

Погача се исече на толико комада колико има кумовских кућа, тако да свака кућа добија бар по кришку, и да сваки од присутних за трпезом поједе бар један залагај, јер свако чељаде из „крста” треба да окуси од тог хлеба. Док се је пре тог обреда само помало јело, пило и мезетило, после њега тек настаје прави обед и право весеље.

Слама од које је начињен крст на трпези чува се до Поклада, када је жене везују на воћке уз претње секиром да ће воћку посећи, ако не роди: једна прети, а друга одговара уместо воћке да ће родити.

Себиштани у Скопљу су унеколико поједноставнили те обичаје. На Богојављење се крст однесе из цркве кући новог кума, а у кући старога буде ручак. Приликом сечења погаче у селу нису устајали, а у Скопљу сада стоје.

После сечења погаче, док су били у селу, један би приносио икону сваком присутном да да прилог. Икона је била тако удешена да други нису могли да виде колико је ко дао. Кад би се сви обредили, икона би се отворила и тај новац пребројао. Прилози су скупљани само тог дана. И то је ишло у корист бигорског манастира. Себиштани и у Скопљу прикупљају прилоге, али на нешто друкчији начин. Пошто су, на Богојављење 1939, изломиле и изделили погачу, посадили и неко време провели једући и разговарајући, онда је стари кум донео новац који је био код њега и пред свима положио рачун. Ове године су имали један велик издатак: дрвени крст, који чувају од старине, оковали су у сребро и за то је плаћено 300 динара. Остатак новца је стављен пред новог кума. Тада су сви присутни дали своје прилоге, па је новац заједнички пребројан и предан новом куму. Још не знају шта ће радити с тим новцем: тежња је да се употреби у хумане сврхе, да се помогне неки од њих кад падне у невољу и сл.

Пошто су погачу изломиле и изделили и пошто се је приступило новом једењу (тада се је јела „тава”) и пијењу, настало је певање. Певају се „водичарске” песме, које имају ритуалан и етички карактер и садржину (о св. Јовану и др.

сваницама и сл.), али још више јуначке песме. Што је особито значајно, баш жене певају епске песме више и боље него мушкарци. Поред тога, певају се и нарочите женске песме. Пева се хорски: једна група отпева један стих, па га друга понови. Често су певали тако да су једну групу чинили мушкарци, а другу женске. Песма се код ових људи још увек осећа као стварност: приликом одмора или по завршетку песме настају коментари догађаја и судбина о којима се пева, ствара се жалосно расположење, па буде и плакања, као на пр. уз песму о зидању Скадра. Певале су се многе песме, међу којима и нека о Бошку Рајковићу, о Србину Добром Јунаку и др.

У селу су и у току следећа два дана по Богојављењу кумови одлазили на ручак код старог кума, али о тим ручковима није било ни ритуалног ломљења погаче, ни гозбе, ни скупљања прилога.

У вршењу овога обичаја има доста локалних разлика и у самом Голом Брду. Себиште и Стеблево су близу, али је ипак између њих било неких разлика. У Стеблеву је бис обичај да после службе на Богојављење пођу с попом у литији на чесму. На чесми би било прописано водоосвећење. Том приликом обавила би се једна особита лицитација: ко би обећао највећи прилог, могао би да скочи у воду. Онда би се сви с литије вратили цркви, међу њима и тај који је скакао и који је мокар. Он би тек после отишао кући да се пресвуче. У литији би се певало:

Дај ми, Боже, дар — берићет
И во село и в планина!

У селу Дренку кум се бира на „Водопос“ (Крстовдан, 3 јануара). При томе се води рачуна у првом реду о томе да се у тој почасту обреде сви домаћини из групе, а за тим и о имовном стању појединих чланова у групи, у „крсту“: ако би дошао ред на неког сиромашног, онда би удесил: да по две или три куће с мање мушке чељади заједнички дадну једног кума и заједнички поднесу трошак.

У Дренку се о гозби код старог кума на Богојављење коље и ован као *курбан*, и то пошто га узјаше мушко дете и тако га обведу једанпут око трпезе. Неки од при-

сутних ће рећи: „Дексејте га св. Јована?“ (у смислу: да ли примате тај курбан за св. Јована?), на што остали одговарају: „На помош, на помош!“ тј. да св. Јован буде на помоћи. Месо од курбана се дели „за здравје“ само присутнима и обавезно кум шаље само онима који су у селу а нису могли да дођу у његову кућу због болести или због жалости (а од погаче се даје „за здравје“ комад и за оне који су у туђини, али ће то појести место њих који њихов сродник).

Летник (1 марта) прослављају и православни и муслимани. Гледају да, чим устану, прво виде неко „пиле“ (птицу), да буду лаки преко године као птица, и да у џепу имају какав сребрн новац, да би имали новаца стадно преко године. У куће се пре сунца убацује снег да не би било бува. У кућу се уноси дренова гранчица. Сваки се ухвати за ланац изнад огњишта и за заденуту дренову гранчицу и прогута један пупољак од дрена да буде здрав као дрен. Дечаци скупљају суве гранчице и иверке и иду од куће до куће и бацају их у ватру, говорећи: „Колко шумуљчиња (лишће), толко дечиња!“.

Ради одбране од гробника или вопера (вампира) бабе уочи Летника усучу црвен и црн конач, и то га усучу држећи руке позади, па га ушију позади на клашнику. На Ђурђевдан скинуће тај конач и обесити на ружино стабло (Гиневец).

Ко први на Летник дође у неку кућу, носи у руци дренову гранчицу. Укућани су припремили у сити ораха, шећерки, куваног кукуруза (зрна) и др. и тиме га понуде, и он узима, па одлази. Укућани преко целе године воде рачуна ко им је први на Летник ушао у кућу, па ако им је те године било добро, онда траже да им и до године на Летник исто лице уђе прво у кућу, јер је „сретне руке“.

На Покладе увече упале у Стеблеву главњу коју су оставили од бадњака и баце је у поље, пошто претходно њом врте неколико пута. Бацајући је, позивају мече на вечеру:

Ела мече, на вечера!
Колко ће дојдеш на вечера,
Толко в ограда да дојдеш!

Те вечери се спрема качамак, и мечке се зову на вечеру. У Дренку се главња од бадњака стави само у ватру да изгори, али се спрема мазник. Домаћин пре вечере изнесе мазник на глави пред кућу и зове мече на вечеру.

У Стеблеву се на Покладе пале ватре. Момци узимају угаљ из тих ватара и помоћу њега гатају: угаљ се метне на камен и онда по њему удари дрвеним ћулумом. Ако угаљ добро пукне, значи да га воли девојка којој га је наменио. То се гатање врши наглас, тако да и читаво село чује име девојке. У Гиневцу је обичај да се преко тих ватара прескаче. Општи је обичај и у Голом Брду да на Покладе увече ламкају јаја.

У времену од Благовести до Ђурђевдана пазе да одмах, чим устану, поједу по штогод, пре него што чују кукавицу. Верују да ће бити рђаво, ако гладни чују кукавичин глас. Уопште не ваља да се увече чује кукавичин глас: то је рђав знак.

Ђурђевдан празнују и православни и муслимани. На бутиму се на Ђурђевдан везује сребрна пара.

И уочи Ђурђевдана мећу на куће и на трла „потку“. На кућу да у њу не би улазила зла бића, на трла да од стоке не бежи млеко. На сам Ђурђевдан, пре сунца, у њиву засејану пшеницом или ражи меће се иста потка, да би жито родило (дренове гранчице обавијене сламом, кукурек и гороцвеће) и још јаје обојено на Велики четвртак (Гиневац, Стеблево, Дренок). Такође пре сунца иде се да се бере ђурђевско биље.

Лазари и лазарке. Док у селу Модричу (Дебарски Дримкол) и сада иду лазари и лазарке, у Дренку сада иду, и то ујутру у петак пре Лазареве суботе, само лазари, дечаци до десет година. Некада су ишле и девојке лазарке, и то суботом. Лазарке певају, а лазари не певају него само скупљају као дар јаја.

У Стеблеву су ишли, и то само по хришћанским кућама дечаци као лазари. Међутим, у Требишту су муслиманске девојчице ишле као лазарке и то не само по свом селу него одлазиле и у Гиневац, Клење и др. и скупљале дарове. Сматра се као севап да се на Цветнице (Цвети), као и на Благовести, окусе рибе. За те прилике доношена је сува риба из Солуна.

Велика недеља. На Велики четвртак се бојадише неколико ускршњих јаја. Та јаја се обоје пре Сунца па се оставе и њих ће на Ђурђевдан метати по њивама. Иначе, сваког дана Ускрса, који се зове *Велики ден*, обоји се онолико јаја колико ће требати за тај дан. Јаја се боје куповним бојама. На Велики четвртак се још ставља на кућу „потка“ од дрена и женског кукурека.

Муслимани у Требишту нису орали на Велики петак. Они су држали и друге хришћанске празнике и обичаје (Летник, Ђурђевдан и др.), али им их хоће силом искоренјују. Жене им се сећају боље старих хришћанских обичаја и пале свеће кријући од других муслимана.

Уочи **Јеремијина дана** обилазе око куће трипут звонцима или ударајући у „прион“ (гвожђа којим се гредељ везује са јармом). Уз то певају:

Бегај, бегај, поганијо,
Ете ти га Јеремија
Со свега Танасија!

Разно. На дан 9 маја је *Летњи Св. Никола*, кога празнују само они који славе, а на дан 20 маја је *Влашки Св. Никола*, који се не празнује.

У Дренку су пре 30—40 година напустили обичај долаз.

И у Голом Брду се зна за св. Ђорђа Јанинског, али не много. У цркви у Џеписима има икона с његовим ликом и натписом:

Свѣтъи гевѣргѣи новѣй шѣхъ мѣно.

У неким селима много се прича о *св. Јовану Владимиру*, у чији су манастир код Елбасана одлазили људи из Стеблева, Себишта, Гиневаца, Клења, Борова, Окштунa и Забзуна. У тај манастир ишло се је 24 јуна, те у јесен и у зиму, а поред православних ишли су и муслимани. Светог Јована, кога зову на арбанашки начин Шин Ђон, сматрају чудотворцем. Ево шта се о њему прича:

Св. Јован је био владар и зет неког цара. Па су га оклеветали код таста да је женскар. А он био светац. Наљутио се на њега таст, па пошао с војском на њега. Нашао га на

Гафа Сани између Струге и Елбасана. Извадио сабљу да га посече, али га сабља није могла да пресече. Св. Јован му даде своју сабљу, и њом га посече таст му. С отсеченом главом, коју је узео у руке, ишао је св. Јован до места где је сада његов манастир а где је био један дуб. Кад је св. Владимир дошао до њега, дуб му се поклатио, и ту је Владимир пао. После је ту подигнут манастир. Прича се још да су за време светског рата Италијани хтели да однесу кивот св. Владимира, али нису могли да га крену.

ОБИЧАЈИ У ЛИЧНОМ И ПОРОДИЧНОМ ЖИВОТУ

Обичаји око рођења. Жена у другом стању не сме да једе месо од шиљега који је боловао од „вртоглав”. Остали једу то месо сем главе (јер мозак буде водњикав).

Кажу: кад се мушко дете роди, и греде се смеју (Лаквица).

Ако се дете роди ноћу, онда му одмах, без обзира на пол, пробуше ресу на уху и у њу ставе златно *бурмиле*, обочић. Ако се роди по дану, онда то не треба. Иначе се женској деци буше уши тек после две-три године.

Нема обичаја (Стеблево, Гиневац), веома карактеристичног за Повардарје, да се треће вечери чекају сућенице.

Код Планинаца су врло честа мушка имена: Србин и Миленко, затим Мартин. Има и име Дукадин. Веома је у обичају скраћивање имена: Недељко-Нељко, Дукадин-Дуко и сл. У нашим средњовековним споменицима често је име Гин. То је име и сада у употреби у Голом Брду у облику Гино или Ђино, и то је скраћени облик од имена Генадије.

Женидбени обичаји. За склапање брака вредело је ово правило: могли су да се узимају само чланови разних родова. Женидбене везе између Планине и Рамне Горе биле су ретке. Ако би неки Планинац обудовио, у Планини не би могао наћи другу жену, јер је у том делу Голог Брда било мање женског света, него би се женио Пољанком или Шопком, јер би сиромашније женске из Рамне Горе ишле и у Планину.

У планини је било тешко наћи девојку, па је „стројнику“ давано по 1—5 златних лира на име награде за „стројство“, које је било тежак посао. Дужност стројника била је само да прибави пристанак девојачке куће, а о откупуглаваће се доцније. Чим се да пристанак, то се огласи пуцањем: једним пучњем код девојачке, а са два код момкове куће.

Невести се трипут даје прстен: први пут приликом веридбе, други пут кад дођу копринари, а трећи пут већ кад је поведу.

„Копринари“ долазе девојачкој кући, пошто је дат пристанак. Од куће која даје девојку зависи број копринара: неки домаћин остави на вољу свом новом пријатељу да доведе колико хоће копринара а неки му ограничи тај број, али број копринара у сваком случају мора да буде непаран (7, 11, 15, 21). Копринарима је главни посао да утврде откупну цену за девојку, која се је раније кретала од 20—40 наполеона, а код муслимана се пела и до 50 наполеона. У поређењу са ценама у другим крајевима, ове су цене врло високе. На повратку сваки од копринара добива на дар свилену мараму с киткама. Отуда им је вероватно и име (коприна = свила). Копринари пак добију као дар за таста, ташту, девера и др. по пар кундура.

Свадбе су обично у јесен, после Митровдана а пре Божићних поклада или после Божића. Раније су прављене свадбе и у време поста. Веле да је то чињено под утицајем печалбе а и ради уштеде, јер је у посту мањи трошак. Да би се избегао већи трошак, удешавано је да по више свадби падне у један исти дан. У старини, у Стеблеву, Гиневацу, Клењу и Себишту свадбе су обављане обично на Петровдан и на Илиндан.

Ко од ближњег рода иде на свадбу мора да носи мазник. Док невести нови род даје богате поклоне, она доноси само младожењи чарапе.

Раније је био обичај (у Дренку) да се невесте клањају цркви, али су то чиниле унутра у цркви, окренуте олтару.

Био је обичај да невеста пољуби у руку сваког мударца кога сретне и да је он дарује повцем. Кад први пут сретне ког рођака свог мужа, поздрави га и пољуби (додирују-

ли само уснама) у оба образа, а онда га пољуби и у руку: „со поздравјат”.¹⁾ С невестом у прво време иде нека жена из куће и упућује је како кога треба да поздрави.

Р А З Н О

1. Никола Младеновић из Себишта, сада у Боровцу, чува у једној кутији своје кошчице из ноге, које су му испале кад је једном приликом био рањен, да се те кошчице сахране заједно с њим, кад умре.

2. Ко полази на гурбет треба да пође у недељу, понедељак или четвртак и то кад је пуна „месечина” (пун месец).

3. У Дренку има Дупен Камен, природни мањи тунел. Кроз њега се провлаче нероткиње, и то рано изјутра.

4. Много је вода које се сматрају светим и лековитим. Испод цркве у Дренку била је Ајазма, на коју се ишло недељом пре сунца. Посетиоци су код воде остављали „нишане”, као што и сада чине код чесме Марковца, где остављају хлеб или новац у једну нишу. На ову чесму иду болесници петком пре сунца. Нероткиње, болесници и други невољници одлазе ради помоћи и у манастире у околини: Калиште, св. Наум и Бигорски Св. Јован.

5. Да би се село сачувало од чуме, треба око њега трипут да обиђу и да повуку бразду два вола близнака, дотада нехватана у јарам, а да их воде две сестре или два брата близнака, и то потпуно наги (Дренук).

6. Много се верује у *самовиле* и у *гробнике* или *вољере* (вампире). Из страха од гробника, ноћу се не иде на воду.

7. У Дренку имају пећине Митреви Пиштерки. Ту је живео неки „змеот Тодоров”. О томе змају и уопште о змајевима верује се ово: кад се дете роди „со крилчиња”, мајка треба да га чува да га не види свет (јер би иначе умрло) и на њему да буде поцепана кошуља. Кад су неки у једног детета видели такву кошуљу и питали што је то, дечак је

¹⁾ Тако се све жепске из куће поздрављају с укућанином који се враћа из печалбе.

побегао у пештерке. Тамо је имао свој трон (кревет). Кад дође време да грми и да „вали дож”, онда ови „змеови” лете и бију се са ламњом.

8. Очувана су, делимично, народна имена месеца у години. Месеци се зову: колодек или коложек (јануар), сечко (фебруар), март, април, мај, черешнар (трешњар, јуни), жетвар (јули), август, септембар, листопад (октобар), дорвар (дрвар, новембар), јодре (Св. Андреја, децембар).

САДРЖАЈ

	Страна
Предговор - - - - -	3—5
Положај и границе - - - - -	7—12
О прошлости и пореклу становништва - - - - -	12—23
Насеља - - - - -	24—40
<i>Опис голобрдских села у Југославији</i> (Пакаица 24—25. — Дренок 25—27. — Манастирец 27—28. — Цепишта, Жепишта 29—30. — Отишани 30—31). <i>Бележбе о голобрдским селима у Арбанији</i> (Стеблево 31—34. — Себиште, Себишча 34—35. — Клење 35. — Гиновец, Гиневец, Ђиновец 35—36. — Забзун 36. — Борово 36. — Окштун 36. — Дреново 36. — Смолник или Смошница 36. — Лешничани 36—37. — Големо Острене 37. — Мало Острене 37. — Требиште, Требишће 37—38. — Пасинки, Пасинке 38. — Српетово, Серпетово 38. — Торбачи, Торбаче, Трбач 38. — Избор или Избири 38—39. — Голешта или Голешта 39. — Врбница или Врмица 39. — Тучепи 39. — Владимирица, Ладимирица, Ладомирица 39. — Радобиште, Радоешта 39. — Вичишта, Вичишча, Вичишче 39—40. — Кособац 40. — Љубелези или Љуболеш 40. — Горица 40. — Черенец 40).	
Прибрдне прилике - - - - -	40—51
Кућа и зграде око куће - - - - -	51—53
Ношња - - - - -	56—61
Друштвени живот - - - - -	61—67
Празнични обичаји - - - - -	68—82
Обичаји у личном и породичном животу - - - - -	82—84
Разно - - - - -	84—85